

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 11 marca 2026 r.

Poz. 1402

Podpisany przez:

Artur Władysław Słowik

Data: 11.03.2026 15:32:16

UCHWAŁA NR XV/138/2026 RADY GMINY GNOJNIK

z dnia 26 lutego 2026 roku

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026 – 2029”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r., poz. 1153 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Gnojnik **u c h w a l a** co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026 – 2029” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Gnojnik.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Przewodniczący Rady Gminy

mgr inż. Paweł Prus

WÓJT GMINY GNOJNIK

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY GNOJNIK NA LATA 2026 - 2029

SPIS TREŚCI

1. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	3
2. WPROWADZENIE	4
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	8
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	15
4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI ...	15
4.1.1. <i>Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 – uzupełnienie (2005)</i>	15
4.1.2. <i>Koncepcja Rozwoju Kraju (KRK 2050)</i>	16
4.1.3. <i>Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020</i>	16
4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU	17
4.2.1. <i>Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022 – 2025</i>	17
4.2.2. <i>Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”</i>	18
4.2.3. <i>Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego</i>	20
4.2.4. <i>Strategia Rozwoju Powiatu Brzeskiego na lata 2021-2030</i>	21
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	21
5.1. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY (ANALIZA DOKUMENTÓW PROGRAMOWYCH GMINY).....	21
5.1.1. <i>Strategia Rozwoju Gminy Gnojnik na lata 2021-2035</i>	21
5.1.2. <i>Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Gnojnik</i>	23
6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY GNOJNIK	24
6.1. ZARYS HISTORII OBSZARU GMINY	24
6.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY.....	32
6.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	46
6.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.....	47
6.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE.....	50
6.6. ZASOBY NIEMATERIALNE.....	58
7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	61
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	63
8.1. PRIORYTETY PROGRAMU OPIEKI	63
8.2. KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI	63
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	68
10. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	69
11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	71
12. SPIS TABEL, RYSUNKÓW I FOTOGRAFII	76

1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Do końca 2023 roku obowiązywał Program opieki nad zabytkami na lata 2020 – 2023. Obowiązek sporządzania *programu opieki nad zabytkami* wynika bezpośrednio z zapisów art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292 ze zm.). Program opieki nad zabytkami sporządza się na okres 4 lat. Z realizacji programów Wójt sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio Radzie Gminy.

Niniejsze opracowanie stanowi nową edycję *Programu* – zaktualizowane w niezbędnym zakresie. Struktura *Programu* oparta na wytycznych poradnika metodycznego autorstwa: Błyskosz, T., Fortuna-Marek A., Jagielska E., Liżewska I., Oszczanowska B., Welc-Jędrzejewska J., *Gminny program opieki nad zabytkami, Narodowy Instytut Dziedzictwa*.

Podstawą opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Spis zabytków w postaci ewidencji, sporządza wójt gminy. Gminna ewidencja zabytków uwzględnia:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminną ewidencję zabytków (dalej GEZ) określa Zarządzenie Wójta Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r. Od tego czasu część kart adresowych została zaktualizowana w zakresie lokalizacji (nr działek ewidencyjnych).

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292 ze zm.), wyznaczono cele opracowania programu opieki nad zabytkami:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. Wprowadzenie

Program opieki nad zabytkami powinien zawierać opis podstaw systemu ochrony i opieki nad zabytkami oraz pojęcia związane z tymi procedurami. Stąd przywołuje się poniżej podstawowe definicje związane z zabytkami oraz podstawy prawne ich ochrony.

Dziedzictwo kulturowe stanowi o tożsamości lokalnej społeczności. Zabytki są ważnym elementem kultury, śladem przeszłości, kształtującym tożsamość miejsca. Na całość krajobrazu kulturowego składają się zarówno elementy przyrodnicze jak i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka – mogą to być pojedyncze obiekty zabytkowe, zespoły budowli czy zagospodarowanie terenu. Na dziedzictwo kulturowe składają się zasoby materialne jak i niematerialne wraz z wartościami duchowymi, historią miejsca i obyczajami. Niniejsze opracowanie koncentruje się na zasobach materialnych – w szczególności odwołując się do dziedzictwa nieruchomego.

System ochrony i opieki nad zabytkami powinien być więc powiązany z ochroną środowiska przyrodniczego, planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym. Skuteczny i sprawny system ochrony i opieki nad zabytkami to taki, który odbywa się przy współudziale samorządów, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców i wspólnot lokalnych.

Przedmiotem opracowania „Programu opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik” jest wskazanie dziedzictwa kulturowego funkcjonującego w granicach administracyjnych Gminy. Stosowane w niniejszym opracowaniu szerokie pojęcie dziedzictwa kulturowego będzie rozumiane jako:

1. Historia osadnictwa na terenach Gminy;
2. Zabytki – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym, ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową:
 - a) Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości:
 - krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
 - historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
 - dzieła architektury i budownictwa;
 - dzieła budownictwa obronnego;
 - obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
 - cmentarze;
 - parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni;
 - miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

- b) Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych:
- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
 - kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
 - numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order;
 - wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
 - materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479);
 - instrumenty muzyczne;
 - wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
 - przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- c) Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
 - cmentarzyskami;
 - kurhanami;
 - relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W kontekście obiektów i dzieł architektury należy zwrócić uwagę na historyczne zespoły budowlane tj. powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi, a także na ich otoczenie czyli teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Głównym odbiorcą *Programu* jest społeczność lokalna - gmina, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar Gminy i przesądza o jej atrakcyjności.

Nadrzędnym celem Programu jest określenie kierunków zadań, jakie powinny zostać zrealizowane na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, a także poprawy ich zachowania dla współczesnego społeczeństwa i przyszłych pokoleń. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania.

Fotografia 1. Biesiadki, kościół pw. św. Mateusza [źródło: fot. Urząd Gminy Gnojnik]

Fotografia 2. Wnętrze kościoła pw. św. Mateusza – stan po renowacji – 2025 r. [źródło: fot. Urząd Gminy Gnojnik]

Fotografia 3. Kościół parafialny p.w. Św. Floriana Męczennika z 1806 r.
[fot. Urząd Gminy Gnojnik]

Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar Gminy i przesądza o jej atrakcyjności.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Fotografia 4. Kościół świętego Marcina Biskupa w Gnojniku A-278 z 14.12.1961 r. [fot. Urząd Gminy Gnojnik]

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – zaktualizowane względem poprzedniej edycji *Programu*:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku obowiązkiem państwa i każdego obywatela jest: ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz przekazanie go kolejnym pokoleniom. Ponadto, Rzeczypospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Konstytucja RP w art. 86 stanowi, że zabytki i ich wartość jest dobrem wspólnym i każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowanie przez siebie jego pogorszenie.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292 ze zm.). W art. 3 ww. ustawy zdefiniowano pojęcie zabytku jako:

„nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Ponadto, ustawa w art. 3 definiuje następujące pojęcia:

- prace konserwatorskie
„działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań”,
- prace restauratorskie
„działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub otwarcie jego części i dokumentowanie tych działań”,
- roboty budowlane
„roboty budowlane w rozumieniu Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w jego otoczeniu”,
- badania konserwatorskie
„działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów, zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, jeśli istnieje taka potrzeba, również prac restauratorskich”,
- badania architektoniczne
„działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń”,
- badania archeologiczne

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

„działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego”,

- historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny
„przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i ormy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic i sieci dróg”,
- historyczny zespół budowlany
„to powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcje, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi”,
- krajobraz kulturowy
„przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”,
- otoczenie
„teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpis tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych tego zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym działaniem czynników zewnętrznych”.

Ochrona zabytków, zgodnie z art. 4 ww. ustawy, stanowi zadanie organów administracji publicznej i polega na podejmowaniu przez nich działań mających na celu:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnieniu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontroli stanu zachowania i przeznaczeniu zabytków,
- uwzględnieniu zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami, zdefiniowana w art. 5, pozostaje obowiązkiem właściciela lub posiadacza zabytku i polega na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na ich stan zachowania zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami architektury obronnej,

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te zbiory,
- numizmatykami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi,
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzielami oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

oraz zabytki architektoniczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Zgodnie z art. 6 ust. 2 ww. ustawy, ochronie mogą podlegać dodatkowo nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Wyróżnia się następujące formy ochrony zabytków (art. 7 ww. ustawy):

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek

nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Rada Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Organami ochrony zabytków, myśl art. 89 ww. ustawy (t.j. Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.) są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.

W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2025 poz. 1153 ze zm.) zostały określone zadania własne gminy:

„zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

W Dziale IV „Ochrona powierzchni ziemi” ustawy Prawo ochrony środowiska z 27 kwietnia 2001 roku (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.), art. 101 ustala się, że ochrona powierzchni ziemi polega między innymi na zachowaniu funkcji kulturowych, w tym zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego.

5. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, poprzez uchwalanie Planu ogólny gminy, ale też jeszcze obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Gnojnik i dalej miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesne.

Mówi o tym art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 ze zm.). W studium uwzględniano dotąd uwarunkowania wynikające ze stanu środowiska, w tym stanu krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Obecnie te uwarunkowania muszą być uwzględnione w Planie ogólnym gminy. Zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4: „W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

W ustawie Prawo budowlane (t.j. Dz. U. 2025 poz. 418 ze zm.) w art. 5, ust 1, pkt 7 podkreśla się, że obiekty budowlane należy projektować i budować zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tychże obiektów. Pozwolenie na rozbiórkę uzyskuje się jedynie dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez generalnego konserwatora zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obiektów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbudowę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1478 ze zm.) określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską. Wojewódzki konserwator zabytków wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

Zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.) celem publicznym w obszarze gospodarki nieruchomościami jest: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów prawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa reguluje jakie działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków - sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących: własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek (aportów). Zgodnie

z art. 109 ust. 1 pkt. 4 ww. ustawy, w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości gminie przysługuje prawo pierwokupu.

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

Zgodnie z art. 9, ust. 1 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87 ze zm.), jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statusowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest obowiązkowym zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego.

W rozumieniu art. 1 ust. 1 ww. ustawy działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury. Instytucjami artystycznymi są instytucje kultury powołane do prowadzenia działalności artystycznej w dziedzinie teatru, muzyki, tańca, z udziałem twórców i wykonawców, w szczególności: teatry, filharmonie, opery, operetki, orkiestry symfoniczne i kameralne, zespoły pieśni i tańca oraz zespoły chóralskie. Szeroko pojęta opieka nad zabytkami, nie wiąże się jedynie z czynnościami wykonywanymi bezpośrednio przy zabytku, ale również z gromadzeniem wiedzy o zabytkach i jej udostępnianiu poprzez: organizację wystaw, edukację społeczną dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istniejących, odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultur, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393) określa zasady ochrony zabytków znajdujących się w bibliotekach, które zostały określone w art. 3:

- „1. Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej*
- 2. Prawo korzystania z bibliotek ma charakter powszechny, na zasadach określonych w ustawie.”*

11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385) określa zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach. Zostały one określone w art. 1.

„Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów”

12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164 ze zm.). Zgodnie

z art. 1 ustawy:

„Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej „materiałami archiwalnymi”, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. Nr 64, poz. 565 oraz z 2006 r. Nr 12, poz. 65 i Nr 73, poz. 501) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstała w przeszłości i powstająca współcześnie.”

13. Akty wykonawcze i rozporządzenia

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259), - starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie,
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650)
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),
4. Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2004 roku Nr 124, poz. 1302 ze zm.),
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212 poz. 2153),
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 marca 2010 r. w sprawie udzielania dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110),
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2011 roku Nr 113, poz. 661 ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 – uzupełnienie (2005)¹

Misją Strategii jest: Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

Cel strategiczny/nadrzędny: zrównoważenie rozwoju kultury w regionach

Cele cząstkowe/uzupełniające:

- Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury
- Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury
- Wzrost udziału kultury w PKB
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków
- Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury
- Wzrost uczestnictwa w kulturze
- Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych
- Efektywna promocja twórczości
- Promocja polskiej kultury za granicą
- Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem
- Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury
- Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design wydawnictwa, fonografia)

Cele cząstkowe realizowane będą w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury m.in.: Dziedzictwo kulturowe NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego

Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków ruchomych i nieruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych, podległych odpowiednio Departamentowi Ochrony Zabytków i Departamentowi Dziedzictwa Narodowego. Podstawowym celem priorytetu pierwszego jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie zasobów narodowego dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony

¹ Brak dokumentu obowiązującego po 2020 roku

zabytków i dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę. Priorytet drugi programu koncentruje się na zadaniach związanych z zakupami m.in. dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych. Program ma charakter horyzontalny.

4.1.2. Koncepcja Rozwoju Kraju (KRK 2050)

Prace nad KRK były prowadzone od września 2021 do lipca 2025 roku przez konsorcjum Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, Instytutu Ochrony Środowiska – Państwowego Instytutu Badawczego oraz Instytutu Rozwoju Miast i Regionów w ramach projektu Gospostrateg. W procesie zastosowano metody scenariuszowania, metaanalizy, badania delfickie i analizy ekonometryczne. W prace włączono szerokie grono interesariuszy: samorządy, środowisko akademickie, biznes, NGO, resorty, a także obywateli (wysłuchania publiczne, debaty, panele eksperckie, warsztaty). Dokument został poddany konsultacjom publicznym, a także przeprowadzono prognozę jego oddziaływania na środowisko. KRK 2050 została przyjęta przez Radę Ministrów 25 lipca 2025 r. (uchwała nr 93).

KRK 2050 stanowi podstawę analityczną dla polityk średniookresowych, w tym polityki regionalnej i miejskiej czy strategii sektorowych. Nie zawiera celów ani działań realizacyjnych – pełni funkcję strategicznej bazy diagnostycznej i wskazuje kierunki działań w długim horyzoncie czasowym. Operacjonalizacja wyzwań nastąpi w innych dokumentach strategicznych.

KRK 2050 zawiera:

- analizę megatrendów globalnych i europejskich, mających wpływ na rozwój Polski;
- wizję Polski 2050: nowoczesnego, odpornego, zielonego i solidarnego państwa zapewniającego wysoką jakość życia mieszkańcom;
- 4 scenariusze rozwoju, które pomagają przygotować polityki publiczne na różne warianty przyszłości;
- 4 główne wyzwania długookresowe: transformacja społeczna sprzyjająca wszystkim grupom, uwzględniająca zagadnienia demograficzne i mieszkalnictwo, nowoczesna gospodarka szanująca środowisko, odporne i bezpieczne państwo, zrównoważona przestrzeń;
- kluczowe wnioski, które stanowią fundament programowania polityki rozwoju w średnim okresie.

4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020²

Celem głównym Strategii jest: *Wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski. Wśród celów szczegółowych założono m.in. rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego.* W ramach celu szczegółowego wyznaczono dwa priorytety: wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej; wzmocnienie znaczenia kultury w rozwoju społeczno-gospodarczym. Wśród działań do zrealizowania w ramach pierwszego priorytetu wymienia się: tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa

² Brak dokumentu obowiązującego po 2020 roku

w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym; ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu; digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury. Wśród zadań przypisanych do drugiego priorytetu znajdują się m.in.: rozwijanie współpracy pomiędzy instytucjami kultury, oświaty, nauki i organizacjami społecznymi oraz podmiotami prywatnymi; wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Aktualnie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego opracowuje nowy Krajowy program opieki nad zabytkami na nowy okres. Poprzednie Programy – krajowy, wojewódzki i powiatowy straciły ważność.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022 – 2025

Uchwałą Sejmiku Województwa Małopolskiego Nr LVI/800/22 z dnia 4 lipca 2022 r. przyjęto Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022 – 2025. Motto Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce 2022–2025:

„MAŁOPOLSKA – WARTO WCIAŻ MOCNIEJ SIĘ ZAKORZENIAĆ”

Wizja Programu (wąska):

„Małopolanie dumni z zadbanej przestrzeni kulturowej, którą uważają za wspólne dobro i chcą mądrze pomnażać”

Wizja Programu (szeroka):

„Małopolska jest silną świadomością dziedzictwa kulturowego, jego wagi i wartości. Jej mieszkańcy i mieszkańcy są z niego dumni, otaczają je troską, a czerpiąc z niego inspiracje, wzbogacają swoją tożsamość w nowych czasach. Unikatowość regionu i jego wielorakie historyczne konteksty, w tym cenna wielokulturowość, dają Małopolanom silną pozycję i są impulsem przemian – mentalnych, społecznych, gospodarczych, ekonomicznych, technologicznych. Świadomość dziedzictwa kulturowego i dbałość o nie, w tym troska o krajobraz kulturowy Małopolski, są mocnym fundamentem rozwoju regionu”

Misja:

„Pielęgnowanie i przywracanie wartości cennych elementów krajobrazu kulturowego Małopolski, kreowanie poczucia regionalnej tożsamości, wzmacnianie odpowiedzialności obywatelskiej za kulturową spuściznę pokoleń oraz stworzenie spójnego systemu ochrony i opieki nad dziedzictwem”

Misja Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022–2025 realizowana będzie poprzez cel strategiczny:

„Harmonijne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla sprostania wyzwaniom teraźniejszości i przyszłości oraz zapewnienia wysokiej jakości życia Małopolan”

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

oraz 3 cele operacyjne:

- (1) Skuteczną ochronę zasobów dziedzictwa i wartości kulturowych regionu,
- (2) Efektywne zarządzanie regionalną przestrzenią kulturową
- (3) Kompetentną edukację i promocję w zakresie wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach wyznaczonych celów określono 6 priorytetów oraz 35 kierunków działań (wraz z propozycjami wybranych przedsięwzięć), które stanowią wytyczne horyzontalne ułatwiające prowadzenie skutecznej polityki ochrony regionalnego dziedzictwa oraz sprawowania właściwej opieki właścicielskiej nad posiadanymi dobrami kulturowymi.

W stosunku do Gminy Gnojnik, Program nie formułuje konkretnych zaleceń czy postulatów.

4.2.2. Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”

Dokument przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Małopolskiego Nr XXXI/422/20 z dnia 17 grudnia 2020 r. W wyznaczonym w ramach strategii obszarze działań *Dziedzictwo i przemysł czasu wolnego*, dokument wyznacza cel główny: *Małopolska regionem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i terytorialnym*. W ramach obszaru „Małopolanie” określone zostały cele szczegółowe, w tym m.in.: „Kultura i dziedzictwo”:

„Podmioty działające w obszarze kultury powinny budować między sobą relacje, które pozwolą na czerpanie korzyści z wymiany doświadczeń, sprzyjać będą tworzeniu zintegrowanej oferty kulturalnej oraz wyrównywaniu istniejących deficytów w dostępie do oferty kulturalnej w regionie”.

Główne kierunki działań w ramach celu Kultura i dziedzictwo:

5.1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego:

5.1.1. Ochrona i promocja zabytków nieruchomych (m. in. wpisanych na listę UNESCO i Pomników Historii) i ruchomych oraz opieka nad nimi, dostępnych dla wszystkich grup odbiorców, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii.

5.1.2. Działania na rzecz nadawania obiektom zabytkowym, odtwarzanym i rekonstruowanym wraz z ich otoczeniem nowych funkcji użytkowych.

5.1.3. Dokumentowanie, zachowywanie i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym wprowadzenie otwartej licencji dla małopolskich wzorów etnograficznych w oparciu o regionalne formy i motywy ludowe.

5.1.4. Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła oraz produktów tradycyjnych i form aktywności regionalnych.

5.1.5. Zapewnienie ochrony i właściwego wykorzystania obiektów zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.

5.2. Wzmocnienie edukacji kulturalnej:

5.2.1 Rozwijanie programów edukacji kulturalnej, ukierunkowanych na zróżnicowane grupy odbiorców, wspierających kształtowanie potrzeb i postaw oraz umożliwiających świadome i aktywne uczestnictwo w kulturze.

5.2.2 Stymulowanie współpracy podmiotów sektora edukacji i kultury w celu realizacji programów kulturalnych rozwijających umiejętności uniwersalne, w szczególności

kompetencje kreatywne dzieci i młodzieży, oraz sprzyjających międzypokoleniowej wymianie wartości kulturowych.

5.2.3 Wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych.

5.3. Zmiana jakości usług i dostosowanie oferty kultury do zmieniających się potrzeb odbiorców:

5.3.1 Poprawa jakości istniejącej oraz budowa nowej infrastruktury, a także adaptacja obiektów na cele kulturalne, przy uwzględnieniu rozwiązań proekologicznych.

5.3.2 Tworzenie wspólnej oferty kulturalnej oraz wymiana doświadczeń i wiedzy w celu budowania nowych wartości, w ramach współpracy pomiędzy podmiotami kultury (sieciowanie).

5.3.3 Poprawa otwartości instytucji kultury, w tym na rodziny z dziećmi, osoby z niepełnosprawnościami oraz seniorów.

5.3.4 Zwiększanie różnorodności oferty kulturalnej i wprowadzanie propozycji interdyscyplinarnych, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych i ekologicznych, w celu podnoszenia dostępności i atrakcyjności oferty.

5.3.5 Wspieranie aktywności twórców, artystów i lokalnych animatorów kultury w łączności z odbiorcami.

5.3.6 Prezentacja dorobku małopolskich twórców i artystów poza granicami województwa.

5.3.7 Wzmocnienie kooperacji podmiotów działających w obszarze kultury z podmiotami przemysłów kreatywnych.

5.3.8 Optymalizacja zarządzania podmiotami działającymi w obszarze kultury i dziedzictwa oraz wsparcie rozwoju kadr kultury, a także podwyższenie standardów bezpieczeństwa oraz dystansu społecznego w okresie epidemii.

5.4. Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycję:

5.4.1 Kreowanie i organizowanie wydarzeń kulturalnych służących pielęgnowaniu polskości oraz rozwojowi i kształtowaniu świadomości narodowej i regionalnej mieszkańców.

5.4.2 Koordynacja i wsparcie marketingowe wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez społeczność i instytucje lokalne.

5.4.3 Ożywianie potencjałów drzemiących w społecznościach lokalnych, m.in. organizowanie muzeów domowych i ekomuzeów.

5.5. Wzmocnienie obecności kultury w sieci:

5.5.1 Wzmocnienie, tworzenie i upowszechnianie zjawisk kulturalnych w sieci poprzez rozwój infrastruktury cyfrowej podmiotów kultury.

5.5.2 Tworzenie alternatywnej oferty *on-line* dziedzictwa kulturowego Małopolski, w tym bibliotek cyfrowych upowszechniających wiedzę i zasoby podmiotów kultury, twórców i artystów Małopolski, z uwzględnieniem zasobów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

5.5.3 Intensyfikacja działań marketingowych i promocyjnych podmiotów działających w obszarze kultury i dziedzictwa.

5.5.4 Wzmacnianie kondycji finansowej i atutów konkurencyjności podmiotów sektora kultury, w tym instytucji kultury, poprzez rozwój sprzedaży produktów tych podmiotów w Internecie.

5.6 Prezentacja i promocja kultury regionów Europy i świata, w szczególności regionów partnerskich Małopolski.

4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego

Dokument przyjęty Uchwałą Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 marca 2018 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego. *Plan* określa cele i zasady gospodarki przestrzennej na terenie województwa małopolskiego.

Celem rozwoju przestrzennego dla małopolski jest utrzymanie, a w pewnych elementach nawet poprawienie stanu środowiska i podniesienie jakości krajobrazu i zasobów kultury, przy zapewnieniu warunków do stabilnego wzrostu gospodarczego i podniesienia standardów jakości życia mieszkańców drogą bardziej efektywnej gospodarki przestrzennej. Cel ten ma być osiągnięty m.in. poprzez ochronę dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego i krajobrazu: wzmocnienie faktycznej ochrony i świadomego kształtowania najcenniejszych krajobrazów Małopolski przy wykorzystaniu ustawy krajobrazowej, rewitalizację i rewaloryzację najcenniejszych zespołów i obiektów dziedzictwa urbanistycznego, ruralistycznego i architektonicznego, rozwój różnych form turystyki zachowującej potencjał i wartości środowiska przyrodniczo-kulturowego i krajobrazu.

Gmina Gnojnik położona jest w obszarze funkcjonalnym „Ogród”, który tworzą gminy o niskiej gęstości zaludnienia, niskim poziomie urbanizacji, a szczególnym zasobem jest jakość środowiska i krajobrazu.

„Walory krajobrazowe tego obszaru uzupełniają bogate dziedzictwo kulturowe – zwłaszcza liczne zabytki architektury drewnianej. Elementy te składają się na atrakcyjny przyrodniczo obszar wzgórz, dolin, rzek, lasów, małych miasteczek, sadów i podworskich parków.”

*„Obszar Ogrodu należy do gorzej rozwiniętych gospodarczych części województwa. Jest to jego słabość, ale i potencjalny atut. **Wyzwanie rozwojowe polega na tym, aby w przyszłości nie utracić walorów krajobrazowych, kulturowych i rozlicznych, lecz na ich bazie zbudować ofertę dla ruchu turystycznego, zwłaszcza weekendowego i specjalizowanego rolnictwa**”.*

„Oznacza to wysoki priorytet dla ochrony krajobrazu i ochrony zabytków, ale także potrzebę umiejętnego zorganizowania się na poziomie samorządów lokalnych i organizacji pozarządowych dla konsekwentnego budowania lokalnej marki i wizerunku”.

Plan wskazuje, że układ ruralistyczny wsi Biesiadki gm. Gnojnik stanowi przykład unikatowo zachowanego układu wsi małopolskiej z tradycyjną zabudową zagrodową.

4.2.4. Strategia Rozwoju Powiatu Brzeskiego na lata 2021-2030

Wizja rozwoju powiatu brzeskiego:

„Powiat brzeski w 2030 roku to przestrzeń harmonijnego i zrównoważonego rozwoju, z wysokim potencjałem kapitału ludzkiego i społecznego, konkurencyjną gospodarką, zdrowym środowiskiem oraz atrakcyjną ofertą spędzania czasu wolnego.”

Misja rozwoju powiatu brzeskiego:

„Misją samorządu powiatu brzeskiego jest integracja działań w zakresie wzrostu gospodarczego, ochrony i poprawy stanu środowiska oraz aktywizacji i rozwoju społecznego, w partnerstwie z samorządami gminnymi oraz sektorem biznesowym i pożądanym.”

W Strategii wyznaczono plan operacyjny. Wyodrębniono 4 obszary strategiczne, które są względem siebie równoważne i uzupełniające się (podejście zintegrowane):

1. Gospodarka, edukacja i rynek pracy,
2. Oferta czasu wolnego i branże powiązane,
3. Atrakcyjność osadnicza,
4. Zarządzanie rozwojem.

W drugim obszarze strategicznym przewiduje się realizację polityki rozwoju spójnej oferty w obszarach turystyki, sportu, rekreacji i kultury sprzyja układ przestrzenny powiatu: zabytki i zróżnicowane, malownicze krajobrazy na północy i południu. W szczególności opracowywanie i realizacja powiatowego programu opieki nad zabytkami, z uwzględnieniem działań na rzecz odnowy, udostępniania i włączania obiektów zabytkowych w obieg społeczny, gospodarczy i turystyczny.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Gnojnik na lata 2021-2035

Strategia została podjęta Uchwałą Nr XXXI/276/2021 Rady Gminy Gnojnik z dnia 3 grudnia 2021 r. i zakłada realizację celów operacyjnych:

1. Promocja zabytków gminnych i pielęgnacja dziedzictwa kulturowego i historycznego gminy;
2. Oznaczenie obiektów i przestrzeni zabytkowych (m.in. tablice informacyjne);
3. Modernizacja infrastruktury technicznej dla poprawy warunków życia i bezpieczeństwa mieszkańców;

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

4. Organizacja i promocja wydarzeń kulturalno-rozrywkowych, w tym o zasięgu regionalnym, we współpracy z lokalnymi organizacjami oraz powiatem brzeskim (Dni Gminy, turniej szachowy, Mistrzostwa Małopolski w Boksie);
5. Modernizacja przestrzeni i obiektów służących organizacji dużych wydarzeń gminnych (dostosowanie parku, zaplecze, sanitariat): amfiteatr w Gnojniku, Stadion w Żerkowie, Orlik 2012 w Uszwi, Stadion w Lewniowej, Dom Ludowy w Biesiadkach, Stadion w Gosprydowej.

W Strategii wpisano ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie Gnojnik w zakresie ochrony zabytków:

„Ochrona dziedzictwa kulturowego, kształtowanie harmonijnego krajobrazu winna przebiegać poprzez wykorzystanie walorów środowiska kulturowego i podniesienia atrakcyjności obszarów oraz uwzględnienie ustaleń konserwatorskich i dostosowania nowej architektury do tradycji i charakteru substancji zabytkowej. Zachowanie unikalności wymaga nawiązywania w nowej architekturze do lokalnych wzorów i materiałów oraz zachowywania regionalnego krajobrazu kulturowego.”

W Obszarach Strategicznej Interwencji wskazano Dolinę Uszwicy jako Gminną Strefę Rekreacji - teren centralny dla gminy Gnojnik, otwarty – o charakterze przestrzeni publicznej, z koncentracją funkcji rekreacyjno-sportowych.:

„Kreowanie gminy jako miejsca o wysokiej jakości życia dla jej mieszkańców to zasadniczy cel jaki stawia sobie gmina Gnojnik. Trzy osie wokół których koncertuje dalszy swój rozwój (domeny strategicznego rozwoju) jasno definiują gminę jako przyjazną przestrzeń do mieszkania i spędzania tu czasu wolnego, tzw. czasu „po pracy”, do odpoczynku, rekreacji czy sportu.

Obszar Strategicznej Interwencji (OSI) w gminie Gnojnik, to przestrzeń publiczna, która po zagospodarowaniu będzie się charakteryzować wyraźnym rysem rekreacyjno – sportowym. Przestrzeń ta zlokalizowana jest w centrum miejscowości Gnojnik, w bezpośrednim sąsiedztwie Urzędu Gminy i szeregu usług publicznych. Sąsiaduje ona także bezpośrednio z parkiem gminnym, stadionem oraz zabytkowym kościołem. Tym samym po zrealizowaniu będzie stanowić spójną całość (m.in. z parkiem gminnym, stadionem, zabytkowym kościołem) – zarządzanej, wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej, bardzo dobrze skomunikowanej i dostępnej dla wszystkich mieszkańców gminy. Przewiduje się realizację interwencji skierowanej na OSI w dwóch etapach:

- ❖ Etap I – zagospodarowanie obszaru w bezpośrednim sąsiedztwie parku gminnego i stadionu poprzez realizację: budynku Domu Kultury wraz z otoczeniem (ścieżki spacerowe, mała architektura, urządzenia rekreacyjne – siłownia na wolnym powietrzu, plac zabaw dla dzieci starszych, kort tenisowy, boisko wielofunkcyjne, itp.) zgodnie z posiadaną, powszechnie skonsultowaną i akceptowalną koncepcją zagospodarowania;
- ❖ Etap II – połączenie obszaru zagospodarowanego w ramach Etapu I dwoma kładkami dla ruchu pieszo – rowerowego, przebiegającymi nad obecnym ciągiem drogowym DK

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

75, z dalszą częścią OSI czyli Etap II. Etap II będzie miała dwie zasadnicze funkcje – będzie to teren rekreacyjno – sportowy (z takimi urządzeniami jak m.in. wodny plac zabaw, boisko sportowe, pamp – truck, plac zabaw dla młodzieży i dla dorosłych) oraz przestrzeń o charakterze urządzonej przestrzeni publicznej - deptak gminny (m.in. ławki i pergole do odpoczynku i spotkań, fontanna) z toaletą publiczną oraz punktem informacji turystycznej o gminie Gnojnik”.

W zakresie gminnej ewidencji zabytków wskazano, że dokument jest w trakcie sporządzenia, co nie jest prawdą. GEZ gminy Gnojnik został opracowany w 2020 r. i określa go Zarządzenie Wójta Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r.

W Strategii wskazano też błędnie, że gmina nie posiada gminnego programu opieki nad zabytkami - Uchwała NR XXX/270/2021 Rady Gminy Gnojnik z dnia 30 września 2021 roku w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2020 – 2023” (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego 2021 r. poz. 5645).

Strategia wskazuje, na atrakcyjny turystycznie Szlak Architektury Drewnianej „to trzecia najczęściej wskazywana atrakcja turystyczna małopolski przez turystów krajowych (4,6%, lideruje Kraków oraz Zakopane). Turyści krajowi podróżują głównie samochodem prywatnym (74 %), stąd duże znaczenie dróg dla rozwoju turystyki. Przez gminę Gnojnik przebiega DK 75, która ulegnie całkowitej przebudowie w najbliższych latach, a która umożliwia połączenie z drogami E 40 oraz A4”.

Za główne atuty gminy Strategia wskazuje: walory krajobrazowe, kameralność, cisza, zabytki czy jakość powietrza.

5.1.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Gnojnik³

Obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Gnojnik zostało uchwalone Uchwałą Nr IV/24/99 Rady Gminy w Gnojniku z dnia 6 lutego 1999 roku. Projekt studium uwzględnia uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków na czas jego sporządzania oraz wskazuje obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego.

Uchwałą nr V/41/2024 Rady Gminy Gnojnik z dnia 27 września 2024 r. Wójt Gminy Gnojnik przystąpił do sporządzania planu ogólnego Gminy Gnojnik. Plan jest w trakcie sporządzania – przed opiniowaniem i uzgadnianiem.

³ Studium będzie obowiązywać do dnia wejścia w życie planu ogólnego gminy w danej gminie, jednak nie dłużej niż do dnia 30 czerwca 2026 r.

6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Gnojnik

6.1. Zarys historii obszaru Gminy⁴

W wykazach świętopietrza (wykazach daniny dla Stolicy Apostolskiej) wynika, że Gnojnik, Gosprzydowa i Lewniowa były wsiami rycerskimi, a Uszew, Biesiadki, Zawada Uszewska i Żerków należały do uszewskiego klucza dóbr biskupów krakowskich. Pierwsza wzmianka o Gnojniku, Gosprzydowej i Lewniowej znajduje się w dokumentach autorstwa Wincentego Kadłubka z roku 1215. Uszew i Biesiadki znalazły się na metrykach w drugiej połowie XIII wieku. Natomiast grunty pod wsie Zawadę Uszewską i Żerków wydzielono przed rokiem 1350.

Próby wytłumaczenia nazwy, choć niezwykle ciekawe nie dają jednak rozwiązania. W dokumentach nazwę wsi najczęściej pisano jako Gnoynik (1325, 1383, 1470), Gnoynyk (1527, 1540, 1570), Gnoinik (1581, 1608), Gnoynick (1407). Nazwa wsi mogła pochodzić od urodzajnej ziemi, która wydawała bogate plony, jak by była nawożona gnojnikiem, czyli obornikiem. Różne nazwy miejscowości pochodziły także od tego, że jedni z właścicieli Gnojnika pisali się jako Gnoinscy, Gnojeńscy, a także Gnojniccy. To są najczęstsze sposoby tłumaczenia nazwy miejscowości przez mieszkańców. Inni zaś twierdzą, iż nazwa wywodzić się może od sposobu zapłaty daniny, którą mieszkańcy tej wsi we wczesnym średniowieczu byli zobowiązani oddawać dla dworu w formie określonej liczby furmanek przy wywożeniu czy rozrzucaniu gnoju. Do tej pory jednak językoznawcy, jak i również historycy nie mają wyraźne wyrobionego zdania odnośnie nazwy Gnojnik. Pewnym jest natomiast, że w XII wieku należał Gnojnik do kasztelani wiśnickiej a Dziedzicowie tej wsi - Piotr Kmita i Jan Wielopolski, piastowali urząd wojewody krakowskiego. Z kolei w końcu XIV wieku Gnojnik i okoliczne miejscowości miały swoją administrację w powiecie sądecko-czchowskim. Taki stan trwał aż do rozbiorów Polski. Potem władze austriackie przyłączyły Gnojnik do cyrkułu bocheńskiego, a w 1867 do powiatu brzeskiego. Od 1 stycznia 1973 roku Gnojnik jest siedzibą gminy, w skład której wchodzi 7 miejscowości.

⁴ Informacje zaczerpnięte z oficjalnej strony Urzędu Gminy Gnojnik oraz Strategii Rozwoju Gminy Gnojnik na lata 2012 – 2020 oraz aktualnej Strategii podjętej na lata 2021 - 2035. Informacje te opracowano na podstawie i w fragmentach:

Magdoń Jacek, Biesiadki dawniej i dziś, Wyd. Gminny Ośrodek Kultury, Ropczyce 2001;

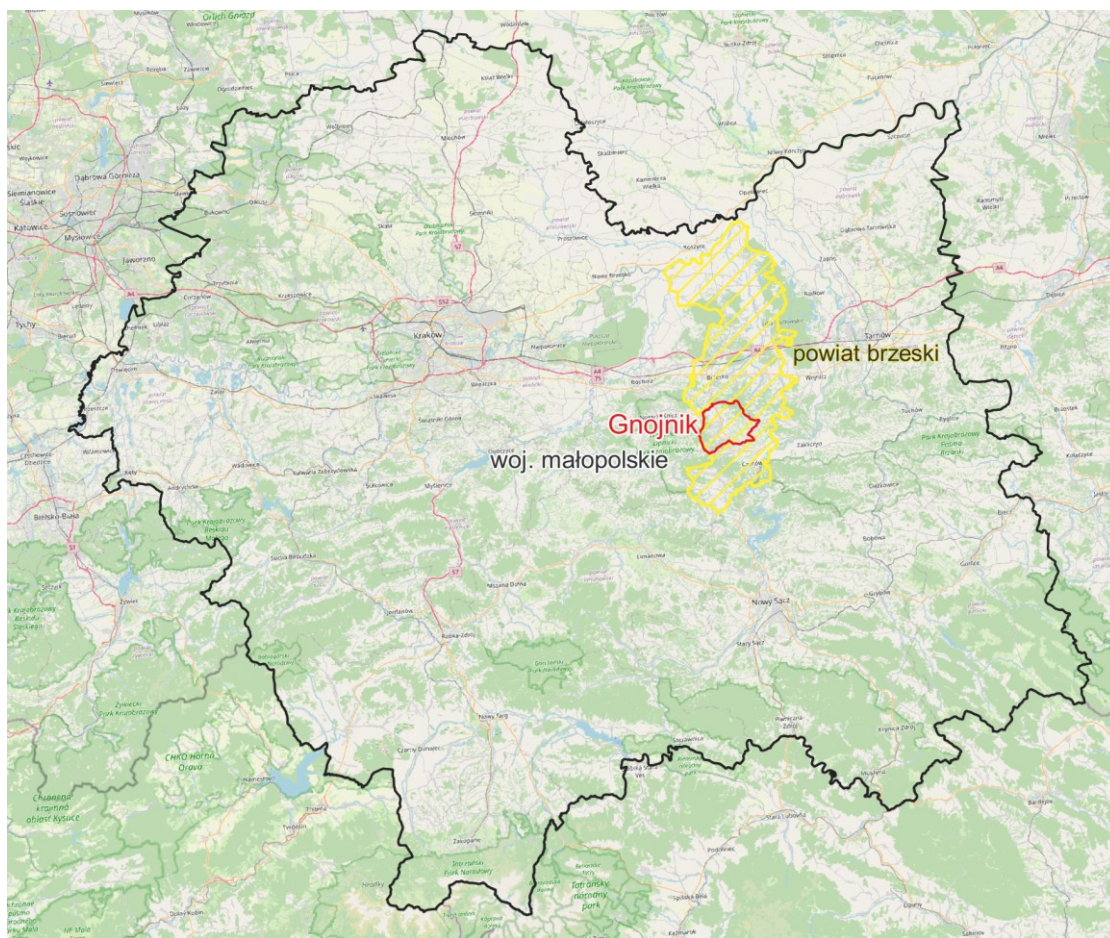
Kowalczyk Tadeusz, Gnojnik z dziejów wioski, Wyd. Centrum Kultury w Gnojniku, 2013;

Zapiór Marian ks., Parafia św. Marcina w Gnojniku, Rzymskokatolicka parafia św. Marcina w Gnojniku, 2007;

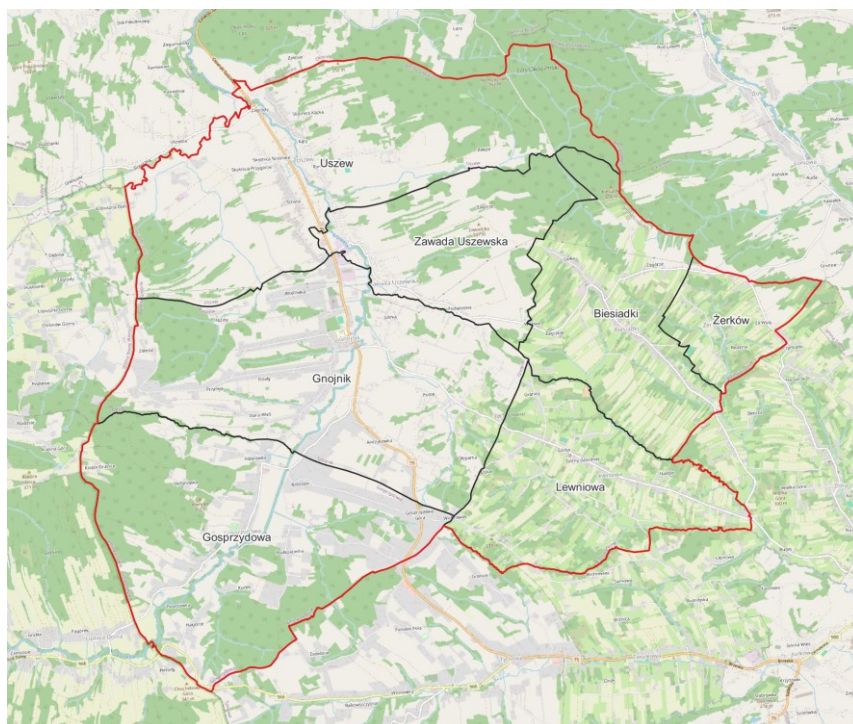
Krupiński Andrzej B., Poznajemy Gminę Gnojnik. Przewodnik po dziejach i zabytkach, Wyd. Urząd Gminy Gnojnik, 2004;

praca zbiorowa pod red. Barbary Prus, Gosprzydowa. Z dziejów wioski i parafii, Gosprzydowa 2006;

Sady Roman, Z dziejów wsi, klucza i gminy, Kraków 1999;

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rysunek 1. Położenie gminy Gnojnik na tle granic powiatu brzeskiego i województwa małopolskiego [źródło: OpenStreetMap – GUGiK usługa przeglądania, sierpień 2024 r., granica gminy – PRG usługa pobierania, marzec 2025 r.]

Rysunek 2. Podział administracyjny gminy Gnojnik [źródło: OpenStreetMap – GUGiK usługa przeglądania, sierpień 2024 r., granica gminy – PRG usługa pobierania, marzec 2025 r.]

Gmina w obecnych granicach funkcjonuje od 1 stycznia 1973 r. Od 1975 roku wchodziła w skład utworzonego wówczas województwa tarnowskiego. Od 1 stycznia 1999, wraz z reformą ustroju terytorialnego, gmina Gnojnik znalazła się w reaktywowanym powiecie brzeskim i województwie małopolskim.

W Gnojniku znajdują się między innymi: Urząd Gminy, placówki oświatowe, kulturalne, działające w sferze opieki społecznej i służby zdrowia oraz obiekty sportowo-rekreacyjne. Ze względu na pełnione funkcje administracyjne, gospodarcze, edukacyjne oraz kulturalno-społeczne, Gnojnik jest ośrodkiem wiejskim o znaczeniu lokalnym, oddziałującym na obszar całej gminy.

Biesiadki⁵

Ustalenia badaczy mówią o genezie Biesiadek jako osady obronnej, położonej na wyodrębnionym pagórku, mającej znaczenie militarne (obrona południowej granicy Polski). Pierwsza historyczna wzmianka o wsi pochodzi z dokumentu z 1269 roku, a jest to akt lokacyjny wsi podpisany przez biskupa Pawła z Przemankowa. Sołectwo we wsi Possedk dostał niejaki Radost, który gospodarowanie zaczynał na bardzo dobrych warunkach. Wówczas bowiem w Biesiadekach znajdowały się karczma, łaźnia, jatka i młyn o dwóch kołach. Wieś lokowana była na prawie niemieckim, czemu zawdzięcza dzisiejszy wygląd – układ pól podzielonych na łany oraz układ zabudowy typu wsi-ulicówki zbudowanej na grani, z kościołem jako dominantą. Biesiadki zalicza się do wsi łanowych, zakładanych na karczunkach leśnych

W XV wieku Biesiadki odczuły boleśnie – tak jak pozostałe wsie klucza uszewskiego – najazd Spytka z Melsztyna jako odwet na Zbigniewie Oleśnickim, biskupie krakowskim i właścicielu klucza uszewskiego. Kolejnym tragicznym zdarzeniem był „potop” szwedzki, w wyniku, którego zniszczony został kościół i zabudowania mieszkalne. Długo odbudowywano wojenne zniszczenia, bo większość ziem leżało odłogiem.

W okresie rozbiorów Biesiadki podlegały urzędowi w Uszwi, która była wtedy siedzibą kamery austriackiej. W 1840 roku biskup tarnowski przywrócił kościołowi w Biesiadekach pełne prawa parafialne. Przyniosło to wsi korzyści, bo proboszcz podjął starania o utworzenie szkoły parafialnej. Rozpoczęła ona działalność w 1856 roku, a pierwszym nauczycielem został miejscowy organista.

Na początku XX wieku rodzina Götzów z Okocimia nabyła część majątku ziemskiego w Biesiadekach. Wiadomo tyle, że w 1933 roku wystawiono z inicjatywy dziedzica zabudowania folwarczne, m.in. murowany dom zarządcy majątku, oborę i spichlerz. Należy również odnotować powstanie Ochotniczej Straży Pożarnej w 1913 roku oraz budowę domu ludowego w 1920 roku (po rozbudowie mieści on przedszkole, świetlicę wiejską, salę widowiskową oraz garaż strażacki).

W listopadzie 1914 roku na terenie wsi doszło do bitwy między oddziałami rosyjskimi i austriackimi. Jeden z pocisków wystrzelonych z rosyjskiej armaty wpadł przez okno do budynku szkolnego i wybuchł, niszcząc wyposażenie. Uszkodzony też został kościół

⁵ Opis na podstawie i we fragmentach: Magdoń Jacek, Biesiadki dawniej i dziś, Wyd. Gminny Ośrodek Kultury, Ropczyce 2001

parafialny i zabudowania chłopskie. Mimo to, mieszkańcy wsi ofiarnie składali datki na rzecz żołnierzy polskich walczących na różnych frontach.

W latach międzywojennych w Biesiadkach nie szczędzono pracy i sił, by poprawić warunki życia w wiosce. W 1929 roku ówczesny kierownik szkoły Władysław Zapszał zorganizował mieszkańców do budowy drogi i domu ludowego. Ciężka, ręczna praca została zakończona sukcesem. Niestety jednopiętrowy budynek domu ludowego nie został wykończony, ponieważ nadszedł rok 1939. Materiały zostały rozgrabione przez niemieckich żołnierzy. Wojna znów dotknęła Biesiadki. Już 24 sierpnia 1939 roku 12 mężczyzn otrzymało wezwanie do wojska, a Niemcy pojawili się we wsi 9 września. Na mieszkańców nałożono obowiązek dostarczenia okupantowi żywności i siły roboczej, młodych Biesiadczan wywożono na roboty do Niemiec. W ostatnich miesiącach okupacji Niemcy zmuszali mieszkańców wsi do budowy umocnień na terenie Gnojnika. 17 stycznia 1945 roku do Biesiadek wkroczyły wojska radzieckie.

W trzydziestą rocznicę odzyskania niepodległości na miejscowym cmentarzu postawiono krzyż na grobie poległych za ojczyznę. Choć dziś krzyż ten już nie istnieje, zachowała się mogiła nieznanego żołnierza.

Po zakończeniu wojny życie w Biesiadkach zaczęło się normować. Do wsi wracali wywiezieni na roboty, a gospodarze unowocześniali swoje gospodarstwa. W II połowie lat 50-tych Biesiadki zostały zelektryfikowane, a drogi łączące wieś z sąsiednimi miejscowościami utwardzono. W 1972 roku do Biesiadek po raz pierwszy przyjechał kursowy autobus PKS. W latach 90-tych XX wieku dokonano telefonizacji i gazyfikacji wsi, a także rozbudowano szkołę i zmodernizowano drogi.

Gnojnik⁶

Historia dzisiejszej siedziby Gminy sięga roku 1215, kiedy to biskup krakowski Wincenty Kadłubek wymienił Gnojnik wśród 19 wsi składających dziesięcinę kapituły krakowskiej. Kolejny raz nazwa Gnojnik pojawiła się w wykazach świętopietrza z lat 1325–1327, z czego wynika, że już wtedy był wsią parafialną należącą do dekanatu w Tarnowie. Początkowo Gnojnik lokowany był na prawie polskim, potem wieś została przeniesiona na prawo niemieckie, czego dowodem są liczne informacje o sołtysie. O rozwoju Gnojnika w okresie średniowiecza decydował w dużej mierze przebiegający tędy główny szlak komunikacyjny z Krakowa na Węgry.

W drugiej połowie XV wieku gnojnickie grunty w całości przejął folwark szlachecki. W dziejach Gnojnika było co najmniej kilkudziesięciu jego właścicieli, wśród których wymienić można m. in. Imbrama „z Gnojnika” – pierwszego dziedzica czy Marka Żegotę – fundatora kościoła. W XV i XVI wieku Gnojnik był własnością m.in. rodziny Gnoińskich i Turskich. W XVI wieku gnojnickie folwarki przechodzą w ręce rodziny Ocieskich. W 1585 roku Gnojnik kupiła ariańska rodzina Przypkowskich, która zamknęła kościół parafialny zamieniając go na spichlerz zbożowy.

⁶ Opis na podstawie i we fragmentach: Kowalczyk Tadeusz, Gnojnik z dziejów wioski, Wyd. Centrum Kultury w Gnojniku, 2013 Zapiór Marian ks., Parafia św. Marcina w Gnojniku, Rzymskokatolicka parafia św. Marcina w Gnojniku, 2007 Krupiński Andrzej B., Poznajemy Gminę Gnojnik. Przewodnik po dziejach i zabytkach, Wyd. Urząd Gminy Gnojnik, 2004, s. 33-48

Z początkiem XVIII wieku właścicielem Gnojnika został Jan Bogusław Petryczyn, który najprawdopodobniej zbudował niewielki drewniany dwór na wzniesieniu, a przy nim rozległy ogród w stylu francuskim. Po ojcu posiadłość odziedziczył młodszy syn Roman Kazimierz, który w 1795 roku połączył wszystkie folwarki gnojnickie stając się dziedzicem wsi. Zasłużył się dla parafii fundując plebanię i trzy ołtarze do kościoła.

W XIX wieku Gnojnik znów zmienił właściciela, bo główny folwark został sprzedany Edwardowi Homolacowi. Kilka lat później ambitny gospodarz wykupił resztę Gnojnika i stał się właścicielem wsi, doprowadzając podupadłe folwarki do rozkwitu. Stosował nowoczesne maszyny i narzędzia rolnicze oraz wznosił spichlerz zbożowy (stojący do dziś). Gospodarz wraz ze swoimi synami prowadził młyn, tartak i gorzelnię. Rodzina Homolaców mieszkała w okazałym dworze przebudowanym z niewielkiej siedziby Petryczyńców. Budynek otaczał nowopowstały sześćohektarowy park, nawiązujący kompozycją do angielskich parków krajobrazowych z XIX w. Edward Homolac był znany również z działalności na rzecz wsi i kościoła: ufundował budynek szkolny, wspomagał rozbudowę plebanii, finansował remont kościoła parafialnego. Za liczne zasługi na rzecz gnojnickiej społeczności został pochowany w podziemiach tutejszego kościoła.

Po śmierci Edwarda Homolacza majątek przejęli jego synowie, sprzedając go później Żydom: Gottliebom i Wohlfeldom. Ostatnim właścicielem Gnojnika była rodzina Łysakowskich. Józef Łysakowski w 1915 roku podzielił swój majątek między dzieci: Józefa Ignacego, Tadeusza i Stefanię, która poślubiła chłopskiego syna – Kazimierza Zajacę. Jego zasługą jest przebudowa gorzelni na dwa oddzielne, zachowane do dzisiaj budynki, w których znajdowały się młyn i tartak.

Szczęśliwie dla Gnojnika linia frontu I wojny światowej ominęła wioskę, a największe straty były związane z grabieżą wojsk przejeżdżających lub chwilowo stacjonujących w wiosce. Bolesne i krwawe piętno na historii Gnojnika odbiła natomiast II wojna światowa. Na terenach dworskich zabudowań w Gnojniku powstał bowiem 15 sierpnia 1944 roku obóz pracy przymusowej, w którym przebywało jednocześnie ok. 500 osób. Do 16 stycznia 1945 przewinęło się przez niego 12 tys. robotników.

W 1945 roku po reformie rolnej władze upaństwowiły majątek dworski i rozparcelowały między rolników. W drugiej połowie XX wieku Gnojnik intensywnie się rozwijał - postawiono dwa budynki szkolne (w starszym jak i w nowym mieści się szkoła podstawowa), przebudowano istniejący budynek gminy, powstały banki, poczta, sklepy, zakłady produkcyjne i wiele innych obiektów. Od 1 stycznia 1973 roku mocą reformy administracyjnej została powołana gmina Gnojnik, w skład której obok Gnojnika weszły: Biesiadki, Gosprzydowa, Lewniowa, Uszew, Zawada Uszewska i Żerków.

Gosprzydowa⁷

Wieś Gosprzydowa ma ponad 800-letnie dzieje, choć niestety bez historycznie udokumentowanych początków. Legenda podaje, że założył ją rycerz Gotfryd de Volya (stąd wytłumaczenie genezy nazwy wsi). Pierwsze historyczne wzmianki sięgają roku 1215.

⁷ Opis na podstawie i we fragmentach: Gosprzydowa. Z dziejów wioski i parafii, praca zbiorowa pod red. Barbary Prus, Gosprzydowa 2006

W dokumencie z tego roku biskup krakowski Wincenty Kadłubek wymienia Gosprzydową wśród kilkunastu wsi składających dziesięcinę kapitule krakowskiej. W 1325 roku Gosprzydowa po raz drugi pojawia się na kartach historii w związku z wykazem świętopietrza wnoszonego przez parafię gosprzydowską. W dokumentach z XV wieku pojawia się nazwisko Wielogłowskich herbu Strykoń, którzy związali się z Gosprzydową na kolejne czterysta lat jako właściciele wioski.

Gosprzydowa, podobnie jak sąsiednie miejscowości ucierpiała w latach „potopu szwedzkiego”. Liczne zniszczenia, a także obowiązkowe kontyngenty nałożone na mieszkańców spowodowały upadek wielu gosprzydowskich gospodarstw, a także spadek liczby ludności. W tym czasie zrodziła się – jakby na przekór trudnym czasom – myśl budowy nowej świątyni.

W okresie zaborów Gosprzydowa została sprzedana przez Barbarę Wielogłowską Janowi Komarowi. Jego potomek, Włodzimierz Komar, doświadczył na sobie skutków rabacji – pojmali go chłopci i zawieźli do cyrkułu w Bochni, a folwark obrabowali.

Pod koniec XIX wieku przeprowadzono we wsi prace związane z regulacją rzeki Uszwicy. Aby jej wylewy nie zagrażały drewnianemu kościółkowi przelożono koryto rzeki i odsunięto od świątyni. W 1876 roku nowym proboszczem wsi zostaje ks. Piotr Cisek, a nowymi właścicielami wsi Zdzisław Włodek żonaty z Albiną z d. Götz. Ci sprzedali majątek hrabiemu Markuszewskiemu, a ten z kolei Antoniemu Górskiemu. Nowy dziedzic był krzewicielem wiedzy, dlatego przychylnie ustosunkował się do planu budowy szkoły we wsi.

W 1904 roku nowymi właścicielami Gosprzydowej zostali Józef Romer z żoną Wincentą, ale też długo w niej nie pozostali. Wioska kilka razy zmieniała właścicieli, aż w końcu w 1912 roku została rozparcelowana. Wtedy też we dworze zamieszkał Samuel Fischler, który prowadził gospodarstwo rolne, a zatrudnianą w nim miejscową ludność uczciwie wypłacał. Spokój wiejskiego życia zakłóciła I wojna światowa. Do Gosprzydowej dotarły wojska rosyjskie oraz austro-węgierskie, a żołnierze zajęli budynek szkoły. Wielu mężczyzn gosprzydowskich zostało zmobilizowanych do armii i często byli zmuszani do bratobójczej walki. Wskutek działań wojennych pogorszyła się też sytuacja mieszkańców, którzy stracili uprawy, majątek oraz inwentarz żywy. Reszty zniszczenia dokonały panujące epidemie.

O wybuchu II wojny światowej mieszkańcy Gosprzydowej dowiedzieli się podczas nabożeństwa w kościele 1 września 1939 roku. Przybyłe do wsi oddziały niemieckie zakwaterowały się w budynkach dworskich, szkole i w organistówce. Ze wsi wysiedlono Żydów i przewieziono do gett w pobliskich miastach. Los ten spotkał też Samuela Fischlera – właściciela folwarku. Gosprzydowianie walczyli na wielu frontach II wojny światowej, zaś ci, którzy zostali we wsi pracowali (wraz z mieszkańcami okolicznych miejscowości) przy umocnieniach. W styczniu 1945 roku nadciągnęły oddziały rosyjskie. Dwa dni trwały walki z wojskami niemieckimi. Ci, zanim się wycofali, wysadzili bunkier z amunicją, a wybuch uszkodził budynek dworu.

Po wojnie większość mieszkańców żyła z pracy na roli, a niektórzy utrzymywali się z rzemiosła. Dużo młodych Gosprzydowian wyjechało do miast. Wioska straciła nieco na świetności w wyniku sprzedaży reszty posiadłości dworskich oraz rozebrania dworu

(w miejscu, gdzie się znajdował pozostała dziś tylko studnia). Upaństwowiono także Księży Las.

Lewniowa⁸

Pierwsza wzmianka o Lewniowej pochodzi z 1215 roku z kroniki Wincentego Kadłubka (wieś znalazła się w spisie miejscowości placących dziesięcinę). Dokumenty z 1388 roku mówią, że Lewniowa należała wtedy do rycerza Andrzeja herbu Strzemię, później właścicielami wsi byli Marek i Zbigniew Wielogłowscy. Odtąd, aż do końca XVI wieku Lewniowa należała do różnych gałęzi tej rodziny. Inwentarze wskazują, że wówczas we wsi były dwie karczmy, dwór, folwark i staw.

W XVIII i XIX wieku Lewniowa była częścią dóbr kolejnych właścicieli Gnojnika – rodziny Petryczynów i Homolaców, by w XIX wieku przejść w posiadanie rodziny Skarżyńskich. Mieczysław Skarżyński ufundował kaplicę przydworską, która istnieje do dziś.

Lewniowa współcześnie przeżywa kolejne lata rozkwitu. Dzieje się tak za sprawą jej ambitnych mieszkańców, którzy przy pomocy sołtysów i radnych zdziałali wiele dobrego dla swojej wsi. Wymienić należy przede wszystkim największe inwestycje, takie jak nowy kościół, szkoła i dom strażaka.

Uszew⁹

Uszew to druga, co do ilości mieszkańców wieś w gminie Gnojnik. Historyczne początki Uszwi sięgają XIII wieku, kiedy to książę Bolesław Wstydlawy dokumentem wydanym w 1255 roku nadaje ziemię nad rzeką rycerzowi Kuźmie. W ciągu następnych lat wieś była własnością klasztoru benedyktynek w Staniątkach i sióstr zakonu cysterskiego w Ołoboku. W XIV wieku Uszew przeszła na własność biskupa krakowskiego. Wtedy też w dokumentach widnieje jako miasto, co świadczy o wysokim stopniu jej rozwoju gospodarczego. Rozwojowi wsi sprzyjał fakt, że przez jej teren przebiegały dwa ważne średniowieczne szlaki handlowe - pierwszy prowadzący z Krakowa aż na Ruś Czerwoną oraz drugi – z Uścia Solnego przez Stary Sącz na Węgry.

Uszew, podobnie jak większość miejscowości w Małopolsce, doznała zniszczeń w czasie najazdów tatarskich (szczególnie trzeciego w 1287 roku). Bardziej tragiczne okazały się jednak skutki konfliktu Spytka z Melsztyna z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim. W grudniu 1438 roku Spytka najechał na Uszew, będącą wówczas siedzibą klucza uszewskiego. Spalony został dwór, ucierpiała ludność, a straty trzeba było odrabiać przez wiele lat. Te niesprzyjające okoliczności były prawdopodobnie przyczyną upadku Uszwi jako miasta.

Lata 1655-1660 to chyba najtragiczniejszy okres w dziejach wsi, która została zniszczona działaniami wojennymi oraz grabieżczym zachowaniem najeźdźców. Dodatkowych zniszczeń dokonały zarazy dziesiątkujące ludność. Mieszkańcy Uszwi

⁸ Opis na podstawie i we fragmentach: Krupiński Andrzej B., Poznajemy Gminę Gnojnik. Przewodnik po dziejach i zabytkach, Wyd. Urząd Gminy Gnojnik, 2004, s. 49-50; Magdoń Jacek, Biesiadki dawniej i dziś, Wyd. Gminny Ośrodek Kultury, Ropczyce 2001, s.45-46

⁹ Opis na podstawie i we fragmentach: Sady Roman, Z dziejów wsi, klucza i gminy, Kraków 1999

zmobilizowali się jednak - odbudowali zniszczone zabudowania dworskie, gospodarstwa chłopskie, sprowadzili narzędzia rolnicze oraz inwentarz.

W wyniku rozbiorów Uszew, podobnie jak pozostałe wsie gminy, znalazła się w zaborze austriackim. Rząd austriacki przejął dobra biskupstwa krakowskiego i wieś stała się siedzibą urzędu gospodarczego zwanego kamerą austriacką. Pod koniec XIX wieku powstaje w Uszwi kółko rolnicze, którego głównym zadaniem było wprowadzenie elementów „pracy u podstaw” – upowszechnianie wiedzy rolniczej, prowadzenie bibliotek, organizowanie odczytów. Rozwinęła się też na terenie Uszwi działalność kas pożyczkowo-oszczędnościowych, których celem było udzielanie pożyczek tym chłopom, których dotknęły różne nieszczęścia.

Na przełomie XIX i XX wieku wieś rozwijała się – dwór kwitł w rękach nowego właściciela Jana Götza (mieszkała w nim jego teściowa hrabina Sumińska), a w 1903 roku założono pocztę, co ułatwiło kontakt mieszkańców wsi ze światem.

Uszew nie ucierpiał podczas I wojny światowej. Oddziały rosyjskie przebywały we wsi trzy tygodnie, a ustalenie się linii frontu nad Dunajcem spowodowało, że Uszew w tym czasie pełnił jedynie funkcję zaplecza dla działań wojennych. Niestety, wsi nie ominęły mroczne lata II wojny światowej. Już 5 września w budynku szkolnym zakwaterowano niemieckich żołnierzy. Wprowadzono ograniczenia: godzinę policyjną, konfiskatę sprzętu radiowego oraz obowiązkowe dostawy zboża i mięsa. Wiele młodych chłopców i dziewcząt wywieziono na roboty do Niemiec.

W latach powojennych Uszew nadal pozostawała siedzibą gminnych władz. Na przełomie lat 40. i 50-tych powstał budynek pełniący rolę domu ludowego (dziś jest to siedziba ośrodka zdrowia i przedszkola). Kolejne ważne daty w dziejach Uszwi to rok 1955, kiedy to zaczęto proces elektryfikacji wsi, rok 1963 – budowa przedszkola oraz rok 1969 – powstanie Wiejskiego Ośrodka Zdrowia pod kierownictwem lekarza Zygmunta Rojka.

W 1969 roku Uszew przestaje być siedzibą gminy na rzecz Gnojnika, którego walorem jest centralne położenie w stosunku do pozostałych wiosek.

Zawada Uszewska¹⁰

Prawdopodobnie jeszcze przed 1350 rokiem ze wsi Uszew zostały wydzielone grunty pod lokację wsi Zawada Uszewska. Od tego momentu losy Zawady Uszewskiej spletały się z historią Uszwi.

Z momentów historycznych Zawady Uszewskiej znane bliżej są dwa: tragiczna epidemia w latach 40-tych XIX wieku oraz starania o własną placówkę szkolną. Zaraza cholery i tyfusu głodowego w 1847 roku zdziesiątkowała mieszkańców Zawady, nie oszczędzając również dzieci, a niekiedy pochłaniając całe rodziny. W 1976 roku postawiono na miejscu dawnego cmentarza cholerycznego metalowy krzyż, ufundowany przez Władysława Odronia, właściciela ziemi, na której jest cmentarz, a wykonany przez Jana Basistę, miejscowego rzemieślnika.

¹⁰ Opis na podstawie i we fragmentach: Krupiński Andrzej B., *Poznajemy Gminę Gnojnik. Przewodnik po dziejach i zabytkach*, Wyd. Urząd Gminy Gnojnik, 2004, s.9Kronika Szkoły w Uszwi

Według Kroniki Szkoły w Uszwi, gdy w 1860 roku zakładano tam szkołę dokumenty założycielskie mówiły, że Uszew i Zawada Uszewska tworzą jeden obszar szkolny i obydwie wsie mają obowiązek utrzymania placówki. Zawada rozpoczęła jednak starania o otwarcie własnej szkoły, które zwińczyła decyzja Rady Szkolnej Krajowej z 1900 roku o wyłączeniu 1 września tegoż roku Zawady Uszewskiej z obwodu szkoły w Uszwi. W konsekwencji w Zawadzie powstała samodzielna placówka, do której oddelegowano uszewskie nauczycielki: Stanisławę Sumara i Herminę Czernoch. Po wojnie w szkole zawadzkiej uczą się tylko uczniowie młodszych klas – od pierwszej do czwartej (na dodatek klasy były łączone). Wskutek malejącej liczby dzieci w Zawadzie Uszewskiej w 1974 roku zlikwidowano 4-klasową szkołę, a uczniowie od tej pory uczęszczają do placówki w Uszwi.

Przez wiele lat budynek po byłej szkole stał niewykorzystany. Dopiero w grudniu 2004 roku rozpoczęto spotkania na rzecz Warsztatów Terapii Zajęciowej. Placówka ta powstała dzięki staraniom Pani Ewy Cierniak-Lambert, Prezesa Stowarzyszenia „Pomocna Dłoń”. Instruktorzy pracujący w placówce poświęcają mnóstwo czasu, energii i umiejętności, by przekazać osobom niepełnosprawnym intelektualnie odpowiednie wiadomości i umiejętności potrzebne do samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. Uczestnicy Warsztatów mają do dyspozycji osiem pracowni: plastyczno-dekoratorską, krawiecko-dziwierską, ślusarstwa i metaloplastyki, stolarsko-modelarską, rehabilitacyjną, gospodarstwa domowego oraz muzykoterapii.

Oprócz Warsztatów Terapii Zajęciowej w centrum Zawady Uszewskiej stoi odnowiony Dom Strażaka oraz kapliczka p.w. Matki Boskiej Fatimskiej.

Żerków¹¹

Powstanie Żerkowa datuje się na I połowę XIV wieku. Dokumenty wskazują, że wieś praktycznie od założenia była podległa biesiadeckiemu sołtysowi i stanowiła przysiółek Biesiadek.

Wśród znanych epizodów historycznych związanych z Żerkowem wymienić należy lata 1959-2001, kiedy to wieś posiadała własną szkołę filialną. Obecnie dzieci i młodzież z Żerkowa uczęszczają do szkoły w Biesiadkach.

W 1948 roku wybudowano we wsi kaplicę pw. św. Antoniego Padewskiego. Istotnym elementem kaplicy jest pamiątkowa tablica z nazwiskami mieszkańców Żerkowa poległych w czasie I wojny światowej. Podobna tablica wmurowana jest w gładź znajdujący się obok kaplicy.

6.2. Krajobraz kulturowy

Do najcenniejszych obiektów krajobrazu kulturowego gminy należy drewniana architektura sakralna i użytkowa: kościół p.w. św. Mateusza w Biesiadkach, kościół p.w. św. Urszuli w Gosprzydowej oraz liczne stare wiejskie chałupy i budynki gospodarcze

¹¹ Opis na podstawie i we fragmentach: Magdoń Jacek, Biesiadki dawniej i dziś, Wyd. Gminny Ośrodek Kultury, Ropczyce 2001, s. 45

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

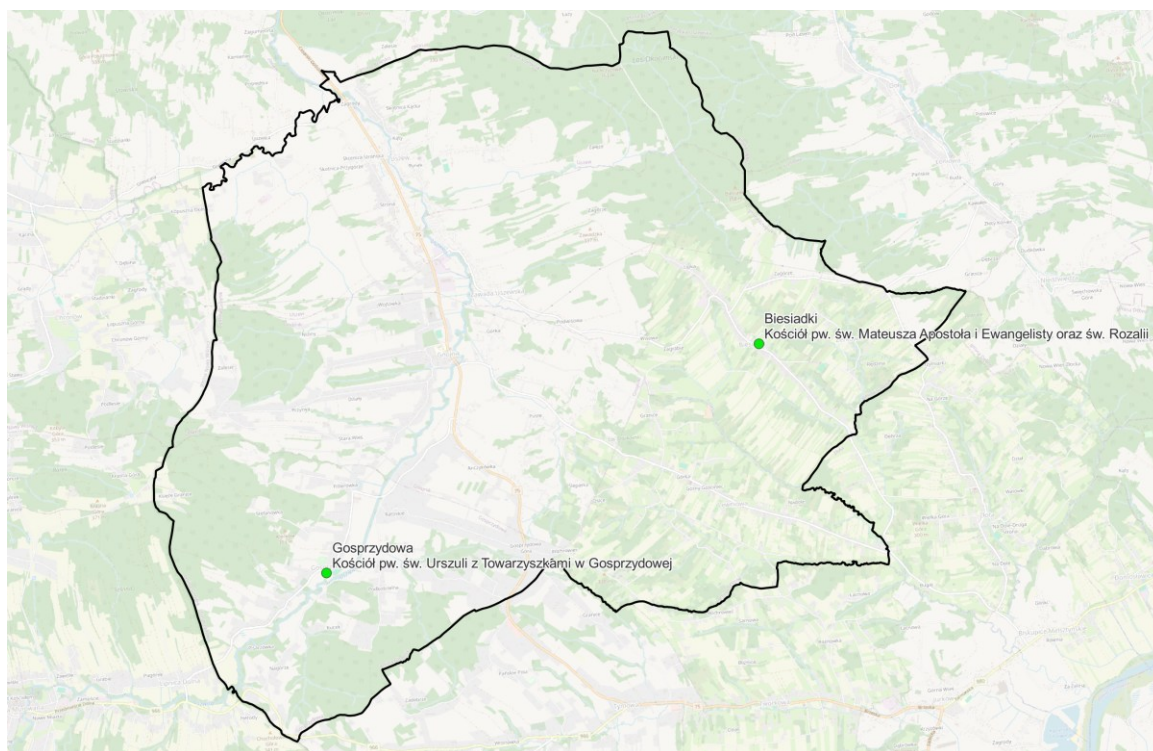
rozsiane po całej okolicy (najwięcej znajduje się w Biesiadkach i Uszwi), ale też kapliczki przydrożne wśród których wyróżnia się drewniana kapliczka z 1890 r. w Gosprzydowej.

Zabytkowa architektura murowana to przede wszystkim kościół p.w. św. Marcina w Gnojniku, kościół p.w. św. Floriana w Uszwi, kaplica p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Lewniowej oraz kaplica p.w. św. Antoniego Padewskiego w Żerkowie. Ogromną wartość historyczną posiadają również pozostałości dawnych wielkich folwarków gospodarczych, a przede wszystkim zespół dworsko-palacowy w Gnojniku.

Przez Gminę przebiega Małopolski Szlak Architektury Drewnianej i czerwony szlak turystyczny.

Rysunek 3. Przebieg czerwonego szlaku turystycznego przez gminę Gnojnik [źródło: PTTK Mapa - Szlaki turystyczne Małopolski <https://malopolska.szlaki.pttk.pl/mapa>]

Rysunek 4. Obiekty na Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce w gminie Gnojnik [źródło: opracowanie własne na podstawie Mapy Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce Małopolskiej Organizacji Turystycznej]

Na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej wymienia się Biesiadki - Kościół pw. św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty oraz św. Rozalii oraz Gosprzydową - Kościół pw. św. Urszuli z Towarzyszkami w Gosprzydowej.

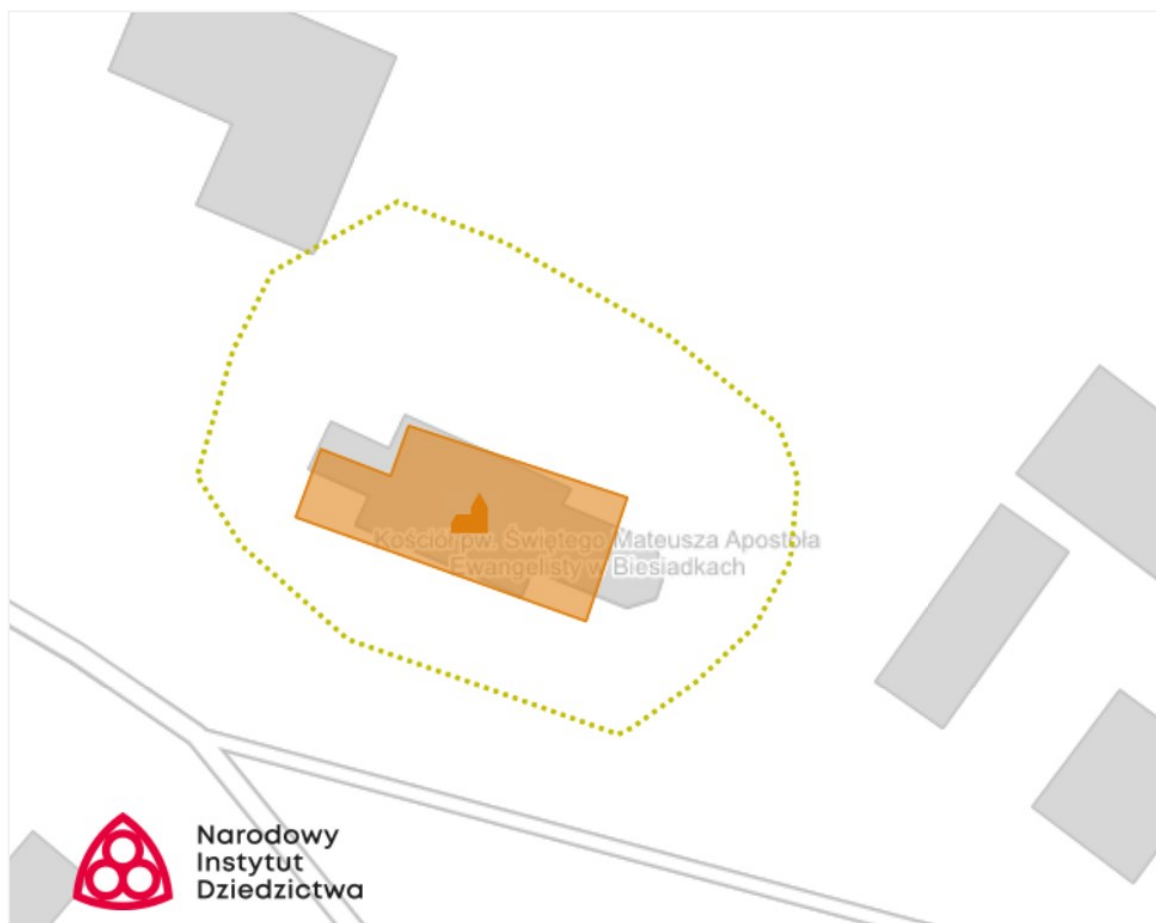
Biesiadki

Kościół¹² usytuowany jest w środkowej części wsi, na niewielkim wzniesieniu. Obiekt reprezentuje styl barokowy. Kościół jest orientowany, trójnawowy z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, przy którym od pn. znajduje się zakrystia. Przy nawie od pn. kaplica zamknięta trójbocznie, od pd. niewielka kruchta, a od zach. kwadratowa wieża z przedsionkiem w przyziemiu, o ścianach lekko pochyłych, podzielona gzymsami na trzy kondygnacje, z których najwyższa z 1936 r. nakryta jest hełmem baniastym z latarnią. W ścianach wieży wnęki, w których rzeźby świętych, ludowe. Dachy świątyni dwuspadowe o wspólnej kalenicy, z wieżyczką na sygnaturkę o barokowym kształcie. Kaplica kryta kopułą. Kościół drewniany, konstrukcji zrębowej, z wieżą o konstrukcji słupowej. Elewacja szalowane są deskami, dachy kryte gontem. Wewnątrz prezbiterium i nawa główna nakryte są pozornym sklepieniem kolebkowym, w nawach bocznych wydzielonych słupami płaskie odcinki stropowe.

W kaplicy pozorne sklepienie wielopolowe. Tęcza zamknięta jest półkoliście, na belce znajdują się krucyfiks oraz posągi Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty, gotyckie z XVI w. W wejściu południowym portal gotycki, ostrołukowy, pochodzący z poprzedniego kościoła,

¹² Oprac. Olga Dyba, OT NID w Krakowie, 3-02-2016 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa
kościół parafialny pw. św. Mateusza - Zabytek.pl –
https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabytek?inspire_id=PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_12_BK.188199&rejestr=rejestr-zabytkow

w nim drzwi ze starymi okuciami. Polichromia wnętrza figuralna i ornamentalna, namalowana została przez Tadeusza Terleckiego w 1938 r. Wewnątrz znajdują się: ołtarz główny, barokowy z ok. poł. XVII w., w nim rzeźbiona Pieta, późnogotycka z 1. poł. XVI w.; ołtarze boczne: 1-2. późnobarokowe z XVIII-XIX w.; 3. nowszy; w nich obrazy barokowe: św. Rozalii z 1676 r., Matka Boska w mandorli z XVII w.; NMP ze św. Anną i Joachimem z XVII w. św. Antoniego z XVII w. Chrzcielnica drewniana z 1. poł. XIX w. Stacje Drogi Krzyżowej, malowane przez Marię Ritter w 1971 r. Organy 12-głosowe wykonane w 1962 r. przez firmę „Biernacki”. W wieży zawieszono cztery dzwony: jeden z 1631 r. z napisem "GLORIA IN ALTISSIMIS DEO FVSA ANNO 1631"; trzy pozostałe wykonane w 1954 r. w odlewni dzwonów Felczyńskich w Przemyśle.

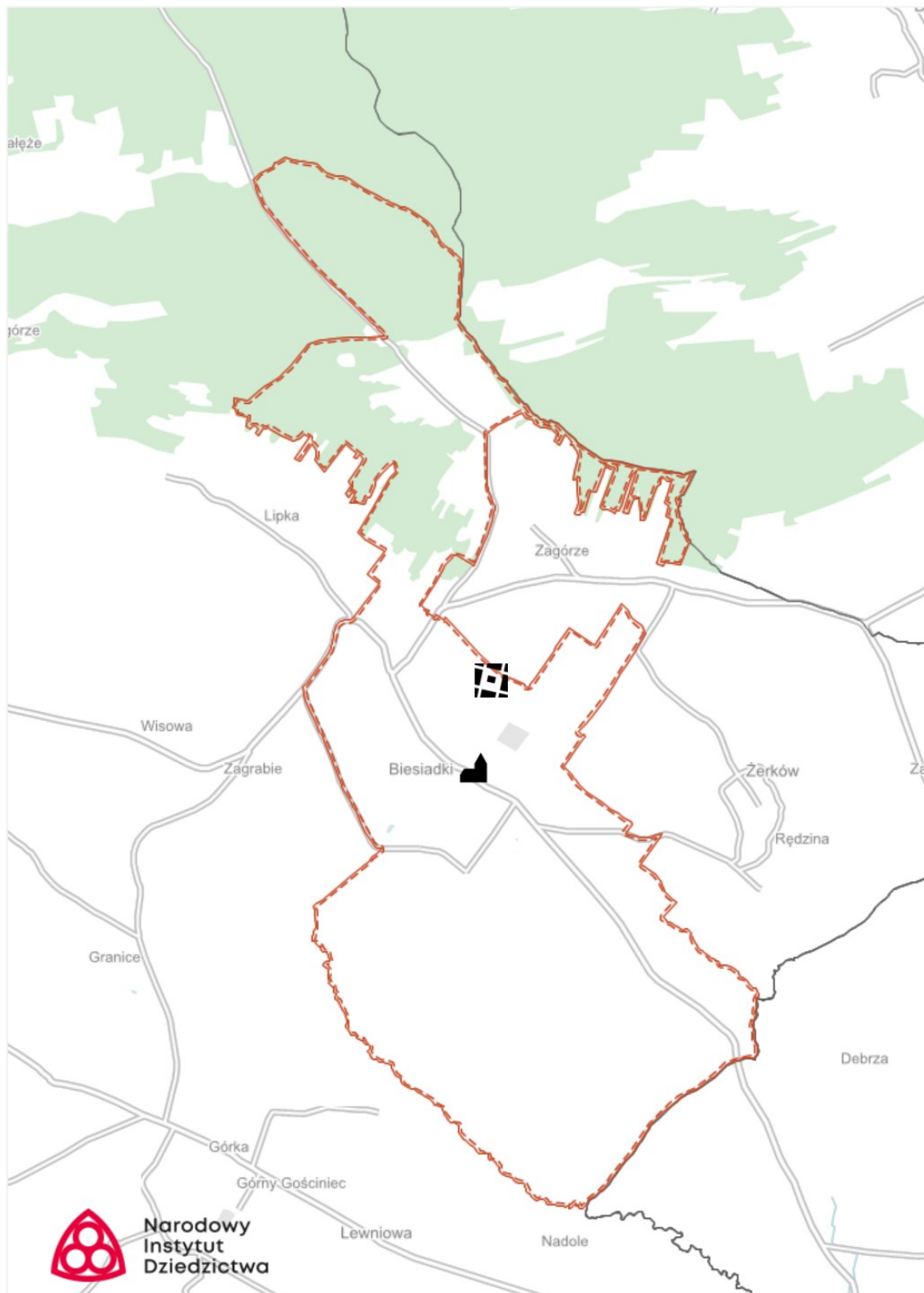

Rysunek 5. Biesiadki, kościół pw. św. Mateusza, stan na 2015 [Narodowy Instytut Dziedzictwa [mapy.zabytek.gov.pl](https://zabytek.gov.pl)]

Wieś Biesiadki¹³ usytuowana jest na grzbiecie wzniesienia dominującego nad okolicą. Zabudowana wzdłuż głównej drogi, domy usytuowane szczytami do ulicy. Obecnie część domów została przebudowana, jednak z zachowaniem układu ulicowego wsi. Jeszcze w latach 70-tych XX w. zabudowa wsi tzw. ulicówka w 80% składa się z zabudowy drewnianej z XIX

¹³ Oprac. Olga Dyba, OT NID w Krakowie, 3-02-2016 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa kościół parafialny pw. św. Mateusza - Zabytek.pl – https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabytek?inspire_id=PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_12_UU.20630&rejestr=rejestr-zabytkow

w. i 1 poł. XX w. Domy ustawione były pierwotnie szczytami do ulicy. Charakteryzowały je bogate dekoracje ciesielskie i stolarka. Wieś posiada wybitne walory widokowe – rozległa panorama pogórza karpackiego. Dominantę stanowi kościół par. p.w. Mateusza Apostoła, drewniany z 1661 r. Całość stanowi obiekt unikalny w pejzażu województwa.

Rysunek 6. Granice administracyjne miejsc. Biesiadki objęte ochroną jako wieś – układ ruralistyczny [źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa mapy.zabytek.gov.pl]

Fotografia 5. Widok na Biesiadki [fot. Kama Kotowicz]

Fotografia 6. Biesiadki - zabudowania wzdłuż głównej drogi usytuowane szczytami do ulicy [fot. O. Dyba, Narodowy Instytut Dziedzictwa]

Gosprzydowa¹⁴

Kościół¹⁵ parafialny p.w. Św. Urszuli z Towarzyszkami usytuowany jest w środkowej części wsi, po południowej stronie drogi głównej, prowadzącej ze wschodu, z Gnojnika na zachód do Lipnicy Murowanej. Teren przykościelny wraz z zabytkową dzwonnica z XVIII wieku i kościołem. Kościół wydzielony jest drewnianym ogrodzeniem wykonanym w latach 1980-tych.

Wieś o układzie pasmowym przy lokalnej sieci drożnej. Głównym ciągiem komunikacyjnym przez wieś jest droga powiatowa nr 1445K. Ze względu na wspaniałe warunki klimatyczne i widokowe, Gosprzydowa staje się miejscowością wypoczynkową. Tu przebiegają piesze szlaki turystyczne i rowerowe prowadzące przez tereny Gminy, zapewniając wspaniałe widoki. Tradycyjna, pierwotnie drewniana zabudowa i zabytki małej architektury sakralnej zachowana jest fragmentarycznie. Do najcenniejszych obiektów należy zespół kościoła parafialnego pw. św. Urszuli, kaplica cmentarna na cmentarzu parafialnym oraz mała architektura sakralna w postaci kapliczek przydrożnych.

Fotografia 7. Gosprzydowa - kościół parafialny pw. św. Urszuli z otoczeniem [fot. Urząd Gminy Gnojnik]

¹⁴ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gnojnik [lipiec 2021 r.] Uwarunkowania s. 108

¹⁵ Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, Marek H. Garbski 1999 r.

Fotografia 8. Kapliczka z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej objęta ochroną wraz z drzewami. Data powstania – 1890 r. [fot. Kama Kotowicz]

Gnojnik¹⁶

Wieś o układzie pasmowym przy lokalnej sieci drożnej usytuowanej w układzie horyzontalnym na wschód oraz na zachód od drogi krajowej i Uszwicy. Głównym ciągiem komunikacyjnym jest droga krajowa nr 75. Gnojnik i jego okolice od dawna były gęsto zasiedlone, z uwagi na biegnące tędy już w średniowieczu ważne szlaki handlowe, mające dziś swą kontynuację w postaci głównych osi komunikacyjnych regionu. Najstarszy trakt handlowy i komunikacyjny Polski przebiegał przez Gnojnik z Krakowa na Węgry w XII wieku. Dominantą wsi jest wybudowany w XIV w. gotycki kościół p.w. Św. Marcina, a w niedalekiej odległości od kościoła powstał zespół dworsko-parkowy, a następnie z woli jednego z właścicieli Gnojnika wybudowana została szkoła.

Lewniowa¹⁷

Wieś o układzie rozproszonym, przysiółkowym, przy lokalnej sieci drożnej. Rozlóg półnieregularny. Głównym ciągiem komunikacyjnym jest droga powiatowa 1440K. Lewniowa, podobnie jak Biesiadki, położona jest na wierzchowinie, dzięki czemu stanowi dogodny punkt

¹⁶ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gnojnik [lipiec 2021 r.] Uwarunkowania s. 103

¹⁷ Ibidem s. 109

obserwacyjny. Z różnych części wsi podziwiać możemy widok na okoliczne miejscowości, między innymi Gosprzydową i Żerków.

Fotografia 9. Kapliczka drewniana z 2 poł. XIX w. objęta ochroną wraz z otaczającymi drzewami [Kama Kotowicz]

Fotografia 10. Kapliczka MB Częstochowskiej z 1857 r. [Kama Kotowicz]

Uszew¹⁸

Uszew charakteryzuje zabudowa skupiona o układzie południkowym wzdłuż drogi krajowej nr 75 oraz o układzie rozproszonym, przysiółkowym – przy lokalnej sieci drożnej. Dominantę we wsi stanowi kościół parafialny p.w. św. Floriana z 1801 r. wpisany do rejestru zabytków.

Gmina Gnojnik leży w zasięgu Obszaru Chronionego Krajobrazu Wschodniego Pogórza Wiśnickiego. Obszar został utworzony w 1996 roku Rozporządzeniem Wojewody Tarnowskiego. Dla Parku obowiązuje Uchwała Nr XLV/693/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 29 stycznia 2018 r. w sprawie Obszaru Chronionego Krajobrazu Wschodniego Pogórza Wiśnickiego (Dz. Urz. Województwa Małopolskiego z 2018 r. poz. 1166). Zgodnie z ww. Uchwałą Obszar Chronionego Krajobrazu Wschodniego Pogórza Wiśnickiego obejmuje gminę Gnojnik oraz fragmenty gmin: Bochnia, Brzesko, Czerwów, Dębno, Iwkowa, Rzeszów, Wojnicz i Zakliczyn. Na Obszarze wprowadza się ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów, w celu zachowania ich trwałości oraz zwiększania różnorodności biologicznej. Ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów leśnych obejmują:

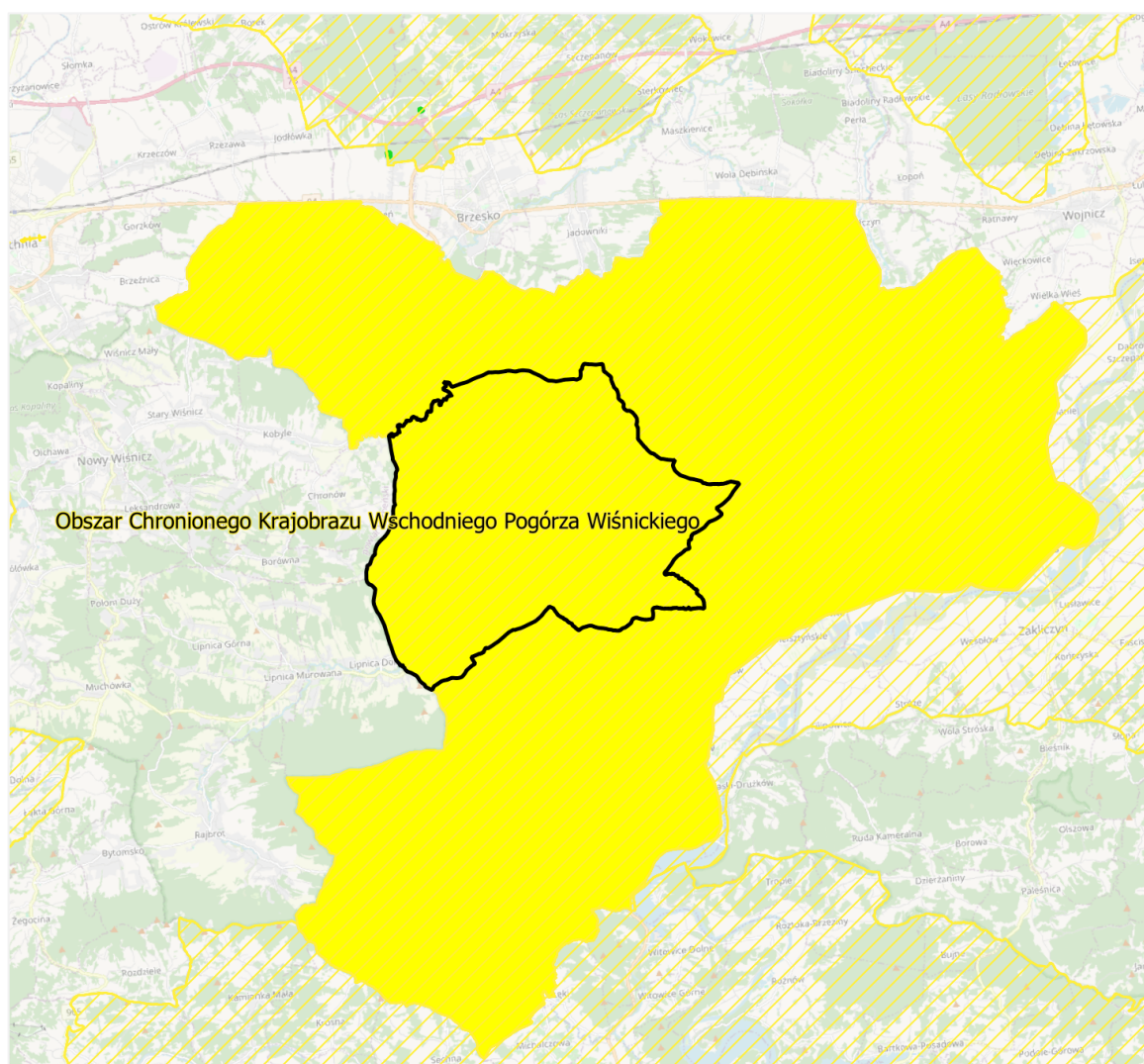
1. utrzymanie ciągłości i trwałości ekosystemów leśnych;
2. sprzyjanie tworzeniu zwartych kompleksów leśnych;
3. ochrona i odtwarzanie stref ekotonowych, celem zwiększenia bioróżnorodności;
4. utrzymywanie i odtwarzanie ciągłości i drożności leśnych korytarzy ekologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości migracji dużych ssaków i ptaków;
5. zalesianie i zadrzewianie gruntów mało przydatnych do produkcji rolnej i nie przeznaczonych na inne cele, z wyłączeniem terenów, na których występują nieleśne siedliska przyrodnicze podlegające ochronie, siedliska rzadkich i chronionych gatunków roślin, grzybów i zwierząt związanych z ekosystemami nieleśnymi, a także miejsca pełniące funkcje punktów i ciągów widokowych na terenach o dużych wartościach krajobrazowych;
6. pozostawianie drzew o charakterze pomnikowym, drzew dziuplastych, części drzew obumarłych, aż do całkowitego ich rozkładu;
7. zachowanie śródleśnych cieków, mokradel, polan, torfowisk, wrzosowisk, muraw kserotermicznych i paskowych oraz polan o wysokiej bioróżnorodności;
8. utrzymanie odpowiedniego poziomu wód gruntowych dla zachowania siedlisk wilgotnych i bagiennych;
9. zachowanie siedlisk chronionych i zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
10. działania na rzecz czynnej ochrony rzadkich i zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów.

Ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów nieleśnych obejmują:

- 1) przeciwdziałanie procesom zarastania łąk i pastwisk cennych ze względów przyrodniczych i krajobrazowych;

¹⁸ Ibidem s. 109

- 2) zachowanie śródpolnych torfowisk, obszarów wodno-blotnych, oczek wodnych wraz z pasem roślinności stanowiącej ich obudowę biologiczną oraz obszarów źródliskowych cieków;
- 3) kształtowanie zróżnicowanego krajobrazu rolniczego poprzez zachowanie mozaiki pól uprawnych, miedz, płatów wieloletnich ziółorośli, a także ochronę istniejących zadrzewień i zakrzewień śródpolnych i przydrożnych;
- 4) prowadzenie zabiegów agrotechnicznych z uwzględnieniem wymogów zbiorowisk roślinnych i zasiedlających je gatunków fauny, zwłaszcza ptaków (odpowiednie terminy, częstość i techniki koszenia);
- 5) utrzymanie poziomu wód gruntowych odpowiedniego dla zachowania bioróżnorodności;
- 6) zachowanie i odtwarzanie korytarzy ekologicznych;
- 7) zachowanie siedlisk chronionych i zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
- 8) działania na rzecz czynnej ochrony rzadkich i zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów.

Rysunek 7. Mapa poglądowa Obszaru Chronionego Krajobrazu Wschodniego Pogórza Wiśnickiego [źródło: opracowanie własne na podstawie danych GDOŚ]

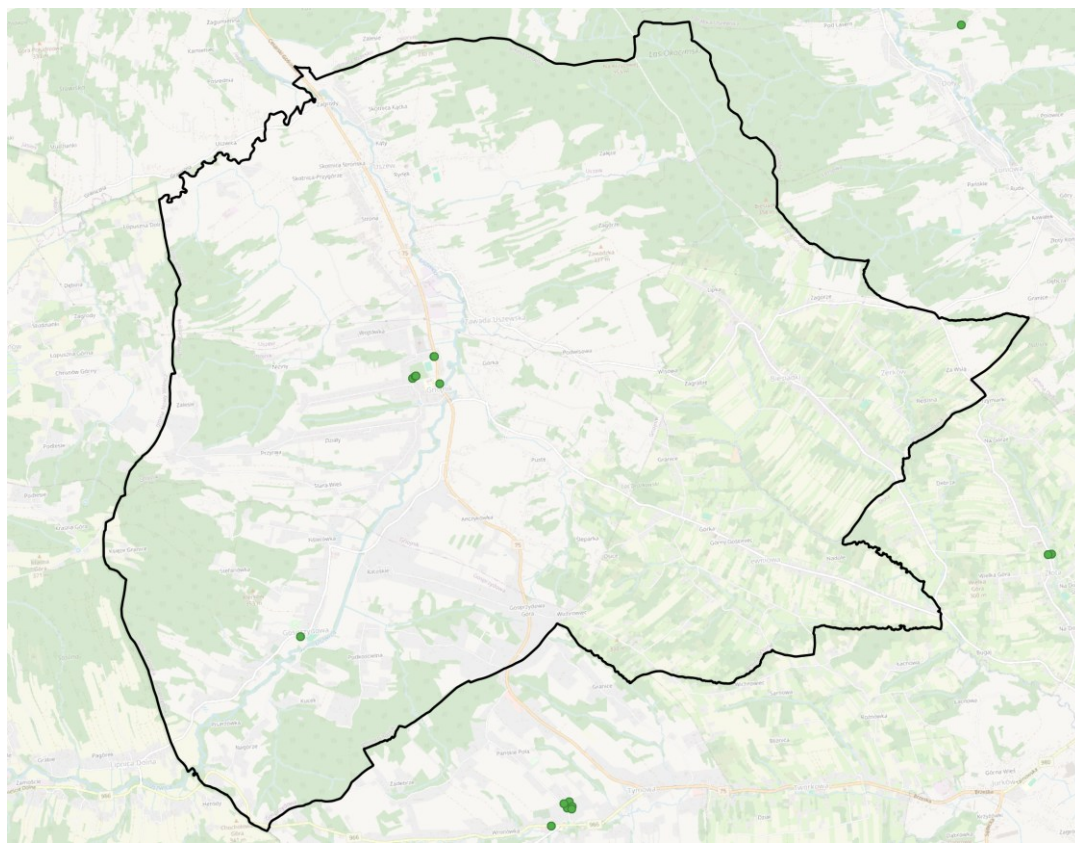
4. Ustalenia w zakresie czynnej ochrony ekosystemów wodnych obejmują:

- 1) zachowanie śródlęśnych zbiorników wód powierzchniowych wraz z ich naturalną obudową biologiczną;
- 2) utrzymanie stref buforowych wzdłuż cieków wodnych, a także wokół naturalnych zbiorników wodnych, w tym starorzeczy i oczek wodnych, w postaci pasów szuwarów, zakrzewień i zadrzewień, jako naturalnej obudowy biologicznej, celem zwiększenia bioróżnorodności oraz ograniczenia spływu substancji biogennych;
- 3) prowadzenie prac regulacyjnych cieków wodnych tylko w zakresie niezbędnym dla ochrony przeciwpowodziowej i w oparciu o „Zasady dobrej praktyki w utrzymaniu rzek i potoków górskich”;
- 4) zwiększanie retencji wodnej, odtwarzania funkcji obszarów źródłiskowych o dużych zdolnościach retencyjnych; 5) utrzymywanie i odtwarzanie ciągłości i drożności korytarzy ekologicznych opartych o ekosystemy wodne, celem zachowania dróg migracji gatunków;
- 5) działania na rzecz czynnej ochrony rzadkich i zagrożonych gatunków roślin, zwierząt i grzybów.

Do indywidualnych form ochrony przyrody na terenie gminy Gnojnik należą pomniki przyrody.

W parku podworskim w Gnojniku ochroną objęto pięć drzew:

- 1) dwie lipy drobnolistne *Tilia cordata* - obiekt objęty ochroną Rozporządzeniem Nr 2/96 Wojewody Tarnowskiego z dn. 16.01.1996 r. (Dz. Urz. Woj. Tarn. Nr 1, poz. 2);
- 2) trzy drzewa jako jeden obiekt Rozporządzeniem Nr 2/96 Wojewody Tarnowskiego z dn. 16.01.1996 r. (Dz. Urz. Woj. Tarn. Nr 1, poz. 2):
 - dąb szypulkowy *Quercus robur*;
 - sosna czarna *Pinus nigra*;
 - jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*.
- 3) Przy kościele w Gosprzydowej ochroną objęto lipę drobnolistną *Tilia cordata* Zarządzeniem Nr 49/98 Wojewody Tarnowskiego z dnia 22.09.1998 roku w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody (Dziennik Urzędowy Województwa Tarnowskiego Nr 19, Pozycja 238).
- 4) Ochroną objęto też grupę drzew rosnącą wokół kościoła parafialnego p.w. św. Marcina w Gnojniku - Zarządzenie Nr 2/87 Wojewody Tarnowskiego z dnia 26.02.1987 roku w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody (Dziennik Urzędowy Województwa Tarnowskiego Nr 3, Poz. 30).

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rysunek 8. Lokalizacja pomników przyrody na terenie gminy Gnojnik [źródło: Geoserwis Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]

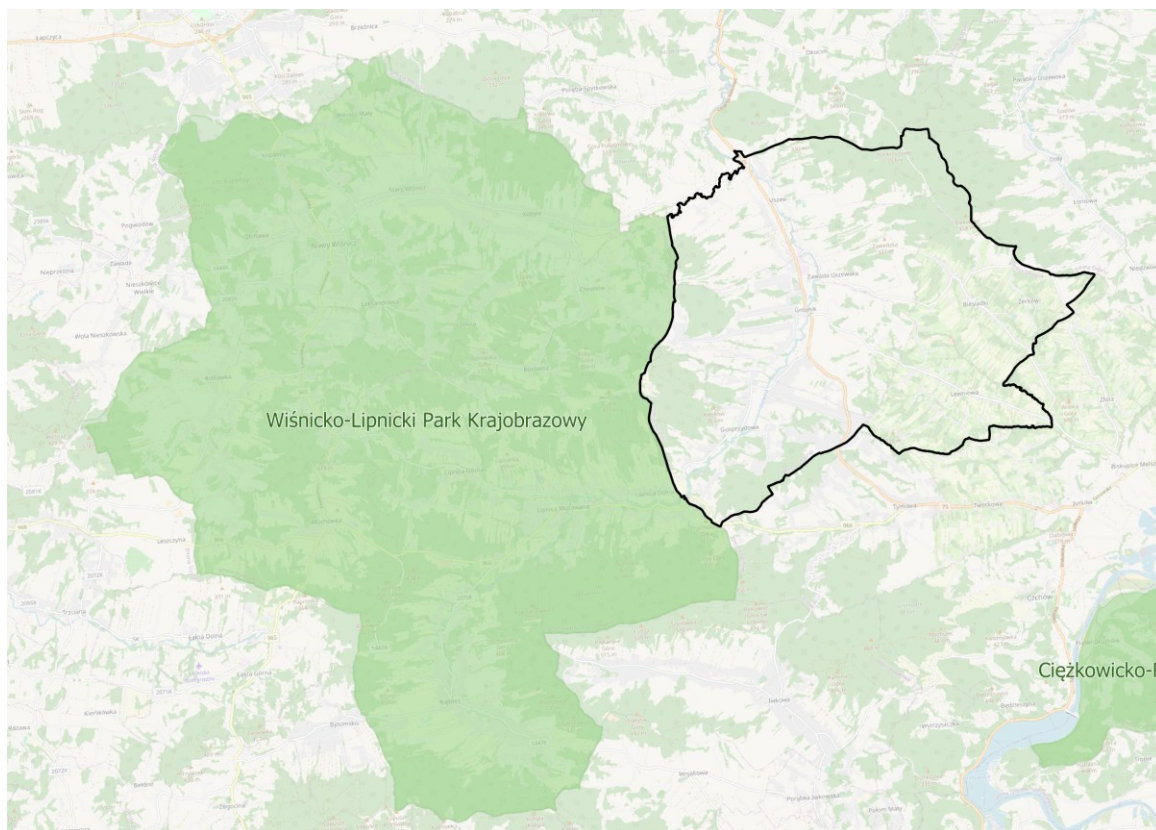

Rysunek 9. Lokalizacja pomników przyrody na terenie parku podworskiego w miejscowości Gnojnik [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rysunek 10. Lokalizacja pomnika przyrody w otoczeniu kościoła Gosprzydowej [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]

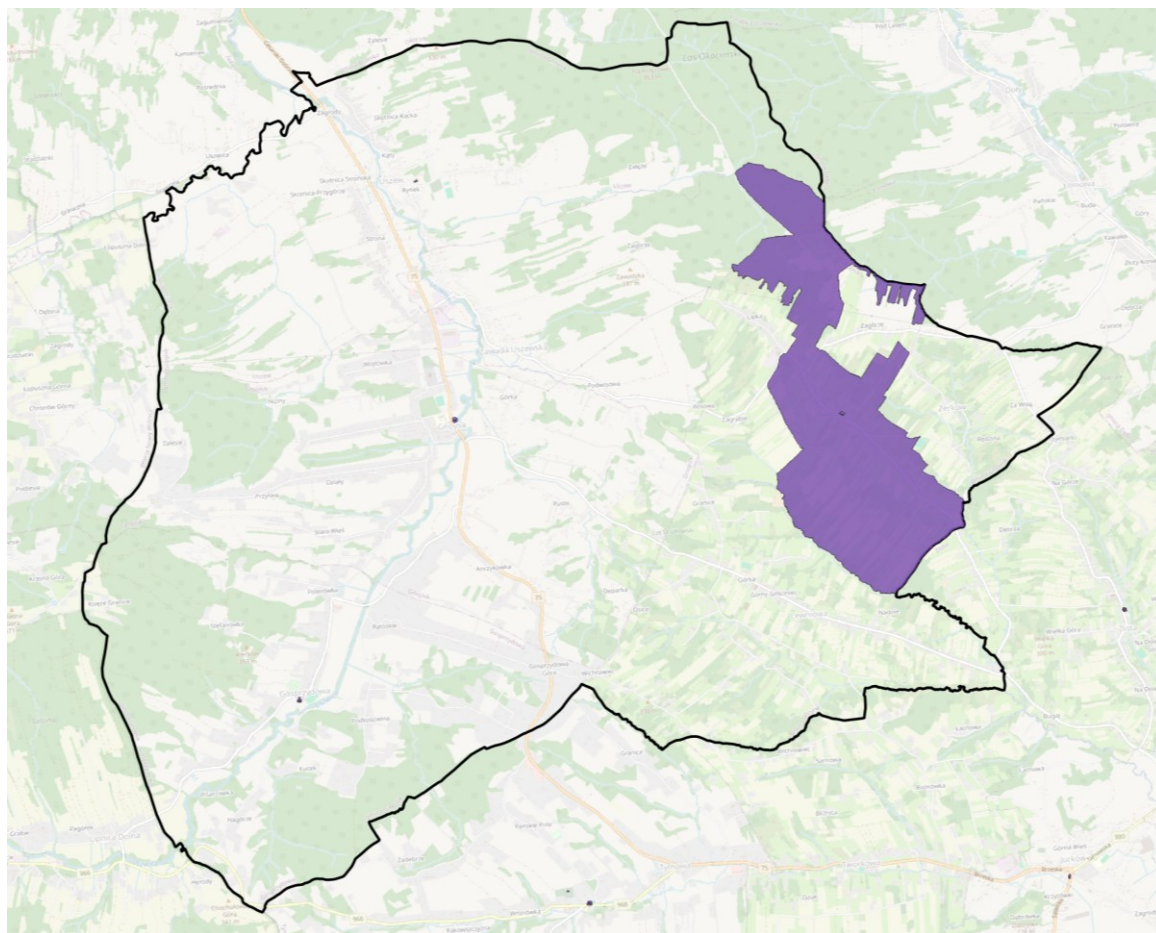

Rysunek 11. Gmina Gnojnik sąsiaduje z Wiśnicko – Lipnickim Parkiem Krajobrazowym [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]

6.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Rejestr zabytków województwa małopolskiego prowadzony jest przez Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, który zgodnie z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292 ze zm.) jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisu zabytków do rejestru.

Wpis zabytków do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestrów zabytków, określonej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem: księga A – zabytki nieruchome, księga B – zabytki ruchome, księga C – zabytki archeologiczne.

Rysunek 12. Obiekty wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Gnojnik [źródło: Usługa pobierania WMS Immovable Monuments https://usluga.zabytek.gov.pl/INSPIRE_IMD/service.svc/get]

Tabela 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, na terenie Gminy Gnojnik

Lp.	Obiekt	Adres	Numer ewid.	Data	Numer decyzji
1	ZESPÓŁ URBANISTYCZNY	Biesiadki	w granicach administracyjnych miejscowości	30.03.1976 r.	A-83
2	KOŚCIÓŁ	Biesiadki 16	636/1	5.12.1979 r.	A-203
3	KOŚCIÓŁ	Gnojnik 7	161/2	14.12.1961 r.	A-278

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

4	KOŚCIÓŁ	Gosprzydowa 45	548	8.04.1968 r.	A-10
5	DZWONNICA	Gosprzydowa, posesja przy nr 45	548	8.04.1968 r.	A-10
6	KOŚCIÓŁ	Uszew 130	920	5.06.1987 r.	A-311

źródło: Gminna Ewidencja Zabytków gminy Gnojnik [źródło: Zarządzenie Wójty Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r. wraz ze zmianą – Zarządzenie nr 149/2005 Wójty Gminy Gnojnik z dnia 14 listopada 2025 r.]

Do obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków należy zespół urbanistyczny miejscowości Biesiadki. Obszar objęty ochroną stanowi miejscowość Biesiadki w granicach administracyjnych.

W stosunku do obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje wymóg uzyskania pozwolenia konserwatorskiego w wypadku podejmowania jakichkolwiek działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku (art. 36 ustawy o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami), zwłaszcza w wypadku prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, a także w razie wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku, dokonywania podziału nieruchomości, zmiany przeznaczenia lub sposobu korzystania z zabytku oraz umieszczania na nim urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów.

6.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, gminna ewidencja zabytków prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu Gminy. Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku oraz miejsce jego położenia, zwięzły opis cech i wartości kulturowych oraz rodzaj własności.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią prowadzonej przez generalnego konserwatora zabytków krajowej ewidencji zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programu opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Na terenie Gminy Gnojnik znajdują się następujące obiekty wpisane do ewidencji zabytków, które podlegają ochronie:

Tabela 2. Wykaz obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków Gminy Gnojnik

L.p.	Obiekt	Miejscowość	Nr budynku / lokalizacja	Nr dz. ewid.
1	CHAŁUPA	Biesiadki	5	353/1
2	CHAŁUPA	Biesiadki	9	362/4
3	CHAŁUPA	Biesiadki	12	375
4	CHAŁUPA	Biesiadki	15	385
5	STODOŁA	Biesiadki	15	385
6	OBORA	Biesiadki	15	385

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

7	BUDYNEK MIESZKALNO GOSPODARCZY	Biesiadki	24	401
8	CHAŁUPA	Biesiadki	49	247
9	STODOŁA	Biesiadki	49	247
10	STODOŁA	Biesiadki	52	552/13
11	OBORA	Biesiadki	52	552/13
12	CHAŁUPA	Biesiadki	59	531/3
13	STODOŁA	Biesiadki	74	282
14	CHAŁUPA	Biesiadki	74	282
15	OBORA	Biesiadki	86	251
16	STODOŁA	Biesiadki	88	200
17	CHAŁUPA	Biesiadki	120	18/1
18	OBORA	Biesiadki	120	18/1
19	CHAŁUPA	Biesiadki	124	707/2
20	OBORA	Biesiadki	124	707/2
21	CMENTARZ PARAFIALNY	Biesiadki	za kościołem parafialnym, na północny – wschód drogą dojazdową od kościoła	636/2
22	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY	Biesiadki	posesja przy nr 16, najbliższe otoczenie kościoła	636/1
23	PARK PODWORSKI	Gnojnik	przy terenie sportowym SP w Gnojniku	138/2
24	PARK "NA GÓRCIE"	Gnojnik	Park wokół Centrum Kultury w Gnojniku - posesja nr 401	724/1, 724/2, 724/3, cz. 724/4, 665, cz. 664/1, 664/2, 664/3, 664/4, cz. 663/5, 663/11, 733/6, 733/7, 733/28, 733/29, 733/30, 733/31, cz. 733/20, 733/22, 733/23
25	KAPLICA CMENTARNA	Gnojnik	na cmentarzu parafialnym	111
26	SPICHLERZ	Gnojnik	k. nr 709	148
27	DOM (PIERWOTNIE PLEBANIA)	Gnojnik	7	113/21
28	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY	Gnojnik	posesja przy nr 7, najbliższe otoczenie kościoła parafialnego	161/2
29	CMENTARZ PARAFIALNY	Gnojnik	przy kościele parafialnym	111
30	KAPLICA CMENTARNA	Gosprzydowa	na cmentarzu parafialnym	626
31	CMENTARZ PARAFIALNY	Gosprzydowa	przy głównej drodze, po lewej, w stronę Gnojnika	626

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

32	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY	Gosprzydowa	posesja przy nr 45, najbliższe otoczenie kościoła	548
33	KAPLICZKA DREWNIANA WRAZ Z DRZEWAMI	Lewniowa	k. nr 146	592
34	KAPLICA MB CZĘSTOCHOWSKIEJ	Lewniowa	k. nr 122 i nr 187	190
35	KAPLICA CMENTARNA	Lewniowa	na cmentarzu parafialnym	201/1
36	CMENTARZ PARAFIALNY	Lewniowa	za kościołem parafialnym	201/1
37	PLEBANIA	Uszew	130	909/3
38	WIKARÓWKA	Uszew	k. nr 130	909/3
39	CHAŁUPA	Uszew	102	923
40	CHAŁUPA	Uszew	119	1119/2
41	BUDYNEK INWENTARSKI	Uszew	119	1119/2
42	CHAŁUPA	Uszew	252	1048
43	CHAŁUPA	Uszew	293	615
44	BUDYNEK GOSPODARCZY	Uszew	293	615
45	CHAŁUPA	Uszew	322	1784/1
46	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY	Uszew	najbliższy teren wokół kościoła	920
47	KAPLICA CMENTARNA	Uszew	na cmentarzu parafialnym	1111
48	CMENTARZ PARAFIALNY	Uszew	na południowy wschód od kościoła parafialnego	1111
49	CHAŁUPA	Zawada Uszewska	37	635/3
50	CHAŁUPA	Zawada Uszewska	76	126/1
51	BUDYNEK INWENTARSKI	Zawada Uszewska	114	38
52	CHAŁUPA	Zawada Uszewska	127	353
53	KAPLICZKA	Żerków	naprzeciwko nr 89	131/2

źródło: Gminna Ewidencja Zabytków gminy Gnojnik [źródło: Zarządzenie Wójta Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r. wraz ze zmianą – Zarządzenie nr 149/2005 Wójta Gminy Gnojnik z dnia 14 listopada 2025 r.]

Ponadto, na terenie gminy ochroną prawną objęto szczególnie cenne obiekty ruchome – kapliczki, figury i krzyże przydrożne.

Tabela 3. Wykaz obiektów o cechach zabytkowych: kapliczek, figur i krzyży przydrożnych wykazanych w ewidencji zabytków

L.p.	Obiekt	Adres / lokalizacja	Dz. ew.	Data powstania
1.	Kapliczka Chrystusa Frasobliwego	Biesiadki, k. nr 65	514	1907 r.

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

2.	Figura Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus	Biesiadki, k. nr 72	304/1	1859 r.
3.	Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem	Biesiadki, k. nr 218	211/3	1872 r.
4.	Figura Chrystusa Nazareńskiego wraz z drzewami	Biesiadki, k. nr 287 przy skrzyżowaniu drogi do Żerkowa	670/1	1874 r.
5.	Figura św. Nepomucena	Gnojnik, po prawej stronie przy skręcie na drogę powiatową „Gnojnik – Złota”	643	1732 r.
6.	Figura Matki Bożej z Dzieciątkiem	Gnojnik, po prawej stronie drogi krajowej, ok 200 m za skrzyżowaniem na drogę powiatową „Gnojnik – Złota”	643	1874 r.
7.	Kapliczka z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej wraz z drzewami	Gosprzydowa, k. nr 156	278/2	1890 r.
8.	Figura Krzyża	Lewniowa, k. nr 182	669/1	1897 r.
9.	Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem	Uzew, cmentarz parafialny	1111	2 poł. XIX w.
10.	Figura Jezusa Chrystusa	Uzew, cmentarz parafialny	1111	2 poł. XIX w.

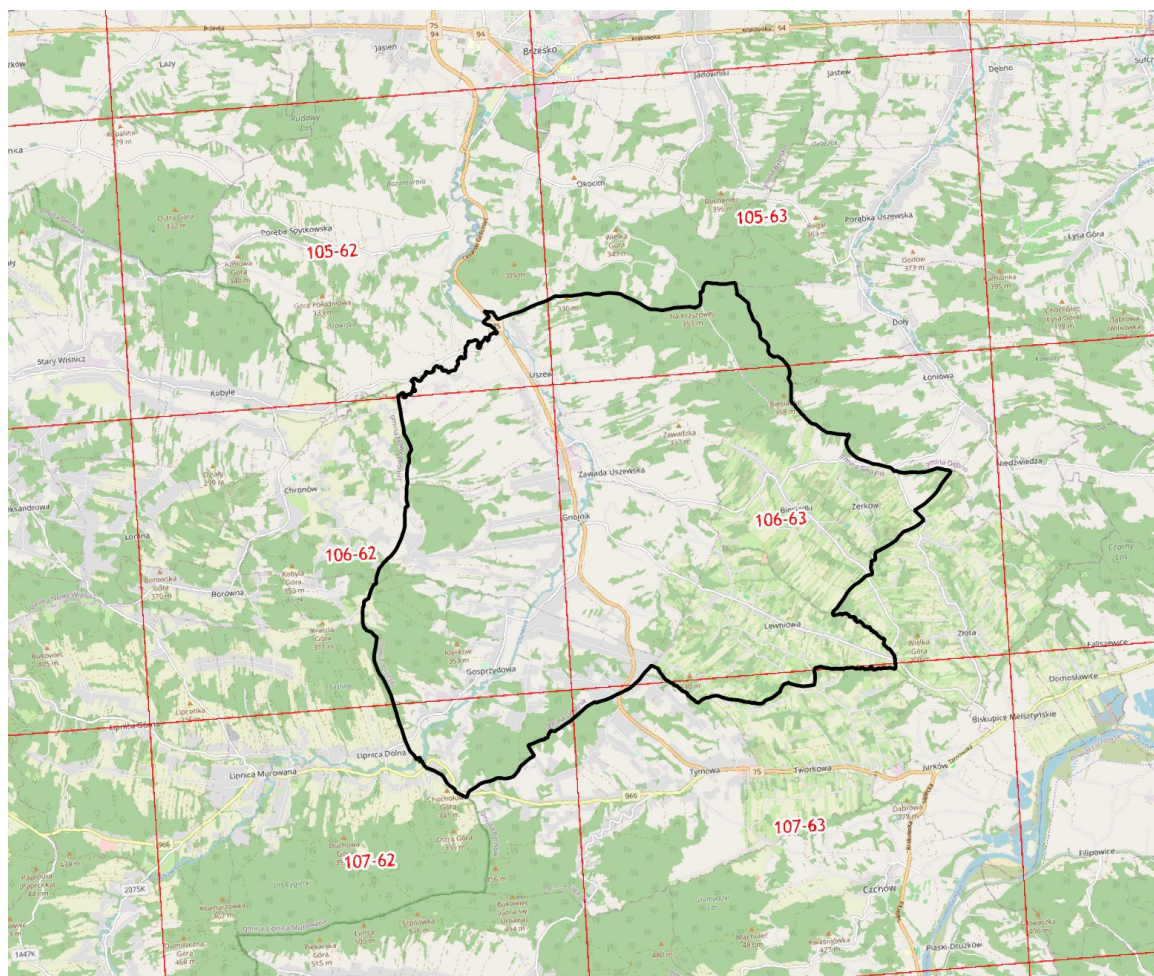
źródło: Gminna Ewidencja Zabytków gminy Gnojnik [źródło: Zarządzenie Wójta Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r. wraz ze zmianą – Zarządzenie nr 149/2005 Wójta Gminy Gnojnik z dnia 14 listopada 2005 r.]

6.5. Zabytki archeologiczne

Na obszarze Gminy Gnojnik zewidencjonowanych zostało 153 stanowisk archeologicznych.

Spośród zabytków archeologicznych największe znaczenie dla odtworzenia historii miejscowego osadnictwa mają dwa typy stanowisk archeologicznych: osady i cmentarzyska. Na terenie gminy Gnojnik nie zidentyfikowano dotąd cmentarzysk. Szczególną wartość przedstawiają tzw. stanowiska wielokulturowe tj. takie, w obrębie, których odkryto ślady pobytu kilku następujących po sobie grup ludności reprezentujących odmienne kultury archeologiczne i różny poziom rozwoju i umiejętności.

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rysunek 13. Arkusze AZP na terenie gminy Gnojnik [źródło: Usługa WMS
https://usluga.zabytek.gov.pl/INSPIRE_AMD/service.svc/get]

Tabela 4. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków podlegających ochronie, na terenie Gminy Gnojnik

L.p.	Miejscowość	Obszar	Nr stanowiska w msc.	Nr stanowiska na obszarze	Chronologia	Funkcja
1	Biesiadki	106-63	1	38	neolit	osada
					późne średniowiecze	ślad osadnictwa
2			2	39	wczesny neolit	ślad osadnictwa
					neolit	osada
3			3	40	neolit	ślad osadnictwa
					prahistoria	ślad osadnictwa
4			4	41	epoka kamienia	ślad osadnictwa
					późny okres rzymski	ślad osadnictwa

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
5			5	42	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	osada
6			6	43	prahistoria	śląd osadnictwa
7			7	44	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
8			8	45	późny okres rzymski	osada
9			9	46	późny neolit lub wczesny brąz	śląd osadnictwa
10			10	47	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
11			11	57	wczesny neolit	śląd osadnictwa
					neolit	osada
12			12	58	wczesny neolit	osada
13			13	59	wczesny neolit	osada
14			14	60	neolit	osada
15			15	61	epoka kamienia	śląd osadnictwa
16			16	62	wczesny neolit	osada
					neolit	śląd osadnictwa
					neolit	osada
17			17	63	epoka kamienia	osada
					neolit?	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
18			18	64	epoka kamienia	śląd osadnictwa
19			19	67	nowożytność	osada
20			20	68	prahistoria	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	osada
					nowożytność	śląd osadnictwa
21			21	69	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
22			22	70	neolit	osada
					nie określona	śląd osadnictwa
23			23	65	wczesny neolit	osada
					prahistoria	śląd osadnictwa
24	Gnojnik	106-63	1	1	POR	śląd osadnictwa
25			2	2	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
26			3	3	prahistoria	śląd osadnictwa
27			4	4	wczesny neolit	osada
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
28			5	5	epoka kamienia	śląd osadnictwa
29			6	6	prahistoria	śląd osadnictwa
					POR	śląd osadnictwa
30			7	7	neolit	osada
					prahistoria	śląd osadnictwa
					POR	śląd osadnictwa

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

					nowożytność	śląd osadnictwa
31			8	8	neolit	śląd osadnictwa
32			9	9	neolit	osada
					POR	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
33			10	10	neolit	osada
					prahistoria	śląd osadnictwa
34			11	11	neolit	śląd osadnictwa
35			12	17	prahistoria	śląd osadnictwa
36			13	18	prahistoria	śląd osadnictwa
37			14	19	epoka kamienia	śląd osadnictwa
38			15	20	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
39			16	21	neolit	osada
					POR	śląd osadnictwa
					prahistoria	osada
40			17	22	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
41			18	23	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
42			19	24	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
43			20	25	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
44			21	26	neolit	osada
45			22	75	prahistoria	śląd osadnictwa
					neolit	osada
					POR	osada
46			23	76	POR?	śląd osadnictwa
47			24	77	neolit?	osada
					POR	śląd osadnictwa
48			25	78	prahistoria	śląd osadnictwa
49			26	79	neolit / epoka brązu	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
50		106-62	27	83	prahistoria?	osada
51			28	84	prahistoria	osada
52			29	85	neolit	śląd osadnictwa
53			30	86	neolit	osada
54			31	87	neolit?	osada
55			32	88	neolit?	śląd osadnictwa
56			33	89	prahistoria?	osada
					epoka brązu?	osada
57			34	90	epoka kamienia / epoka brązu	śląd osadnictwa

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

58	Gosprzydowa		35	91	prahistoria	śląd osadnictwa
59			36	95	prahistoria	śląd osadnictwa
60			37	96	epoka kamienia / epoka brązu	śląd osadnictwa
					współczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
61			38	97	WEB	śląd osadnictwa
					prahistoria?	śląd osadnictwa
62			39	98	neolit	śląd osadnictwa
63			40	99	neolit / epoka brązu	śląd osadnictwa
					wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
64			41	100	prahistoria	śląd osadnictwa
					nowożytność	śląd osadnictwa
65			42	101	prahistoria	śląd osadnictwa
					neolit?	śląd osadnictwa
66			43	102	neolit	osada
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
67			44	103	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
68			45	104	schylek neolitu / WEB	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
69			46	105	neolit	śląd osadnictwa
70			47	106	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
71			48	74	neolit?	osada
72	Gosprzydowa	106-62	1	1	późne średniowiecze	osada
73			2	2	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
74			3	3	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	osada
75		107-62	4	28	epoka kamienia	śląd osadnictwa
76			5	29	epoka kamienia	śląd osadnictwa
77		106-63	6	12	epoka kamienia	śląd osadnictwa
78			7	13	neolit	osada
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
79			8	14	wczesny neolit	śląd osadnictwa
					neolit	osada
80			9	15	neolit	osada
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
81		106-62	10	80	neolit	śląd osadnictwa
82			11	81	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
83			12	82	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
84			13	107	neolit	śląd osadnictwa
85			14	108	neolit	śląd osadnictwa

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

86			15	109	prahistoria	śląd osadnictwa
87			16	110	neolit / epoka brązu	śląd osadnictwa
88			17	111	prahistoria	śląd osadnictwa
89			18	112	neolit	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
90			19	113	epoka kamienia	śląd osadnictwa
91			20	114	neolit?	śląd osadnictwa
92			21	115	neolit	śląd osadnictwa
93	Lewniowa	106-63	1	27	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
94			2	48	epoka kamienia	śląd osadnictwa
95			3	49	prahistoria	śląd osadnictwa
96			4	50	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
97			5	51	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
					neolit	śląd osadnictwa
98			6	52	neolit	śląd osadnictwa
					późny okres rzymski	śląd osadnictwa
99			7	53	neolit	śląd osadnictwa
100			8	54	epoka kamienia	śląd osadnictwa
101			9	55	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	osada
102			10	71	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					OWR	śląd osadnictwa
					nowożytność	śląd osadnictwa
103			11	72	POR	śląd osadnictwa
104			12	73	POR	osada
105			13	74	neolit	osada
					nowożytność	śląd osadnictwa
106			14	75	neolit	śląd osadnictwa
107	Uszew	105-62	1	2	wczesne średniowiecze	grodzisko?
108		105-63	2	8	neolit	osada
109			3	9	średniowiecze	śląd osadnictwa
110			4	10	średniowiecze	śląd osadnictwa
111			5	11	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					średniowiecze	śląd osadnictwa
					nowożytność	śląd osadnictwa
112			6	12	wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
113			7	13	późne średniowiecze	osada
114			8	14	późny okres rzymski	osada
					wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
					nowożytność	osada
115			9	15	neolit	osada

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

					nowożytność	osada
116			10	16	nowożytność	osada
117			11	20	epoka kamienia	śląd osadnictwa
118			12	21	prahistoria	osada
					wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa
119			13	22	epoka kamienia	śląd osadnictwa
120			14	23	nieokreślona	śląd osadnictwa
					neolit	śląd osadnictwa
121			15	24	neolit	osada
					prahistoria	śląd osadnictwa
					nowożytność	osada
122			16	25	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
123			17	26	późne średniowiecze	osada
124			18	27	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
					nowożytność	osada
125			19	28	nie określona	osada
					nowożytność	śląd osadnictwa
126			20	51	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późny okres rzymski	śląd osadnictwa
127			21	52	neolit	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
128			22	76	neolit	osada
					późny okres rzymski	osada
					prahistoria	osada
129		105-62	23	77	późny okres rzymski	osada
					nowożytność	śląd osadnictwa
130			24	78	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
131			25	79	neolit	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
					nowożytność	śląd osadnictwa
132			26	80	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
133			27	92	POR?	śląd osadnictwa
134			28	93	epoka kamienia	śląd osadnictwa
135		106-62	29	94	prahistoria	śląd osadnictwa
					schyłek neolitu / epoka brązu	śląd osadnictwa
					POR	śląd osadnictwa
136			1	17	prahistoria	śląd osadnictwa
					nowożytność	śląd osadnictwa
137	Zawada Uszewska	105-63	2	18	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późny okres rzymski	osada
138			3	19	epoka kamienia	śląd osadnictwa
139		106-63	4	16	neolit	śląd osadnictwa

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
140			5	30	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					wczesne średniowiecze	osada
141			6	31	neolit?	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
142			7	32	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późny okres rzymski	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
143			8	33	późny okres rzymski	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
144			9	34	nowożytność	śląd osadnictwa
145			10	35	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
146			11	36	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
147			12	37	neolit	osada
					nieokreślona	śląd osadnictwa
					późny okres rzymski	osada
148			2	66	neolit	osada
					wczesna epoka brązu	śląd osadnictwa
149			3	87	neolit	śląd osadnictwa
					prahistoria	śląd osadnictwa
150	Żerków*	106-63	4	88	epoka kamienia	śląd osadnictwa
151			5	89	epoka kamienia	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa
152			6	90	późne średniowiecze	śląd osadnictwa
153			7	91	neolit?	śląd osadnictwa
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa

? – chronologia, lokalizacja lub funkcja stanowiska archeologicznego przypuszczalna

źródło: Gminna Ewidencja Zabytków gminy Gnojnik [źródło: Zarządzenie Wójta Gminy Gnojnik Nr 78/2021 z dnia 14 lipca 2021 r. wraz ze zmianą – Zarządzenie nr 149/2005 Wójta Gminy Gnojnik z dnia 14 listopada 2025 r.]

Ustalenia dla strefy archeologicznej ochrony konserwatorskiej nieruchomości zabytków archeologicznych:

- w strefie ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego przekształcenia ograniczone są uwarunkowaniami ochrony i obserwacji archeologicznej, dopuszcza się zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych. Zakres i rodzaj badań archeologicznych zgodnie z art. 31 w/w ustawy określa Wojewódzki Konserwator Zabytków,
- obowiązuje zakaz niwelacji, podnoszenia gruntu, nasadzeń i innych prac naruszających strukturę gruntu.

6.6. Zasoby niematerialne

Pojęcie dziedzictwa niematerialnego jest bardzo trudne do zdefiniowania w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej ciągłości.

W Gminie Gnojnik żywo kultywowane są tradycje regionalne, stąd funkcjonuje wiele stowarzyszeń, zespołów, organizacji, które w sposób pośredni lub bezpośredni angażują się w kwestie związane z troską o dziedzictwo materialne i niematerialne Gminy Gnojnik¹⁹. Wśród zespołów scenicznych wymienić należy:

- Orkiestra dęta założona z inicjatywy ks. Piotra Barczyka,
- Grupa teatralna „To i owo” z Lewniowej,
- Zespół Ludowy Gosprzydowanie,
- Grupa teatralna KTO TAM – Gnojnik,
- Grupa śpiewacza Uszwianie,
- Kołędnicy znad Uszwicy.

Koła Gospodyń Wiejskich:

- Koło Gospodyń Wiejskich "Krajanki" z Gnojnika,
- Koło Gospodyń Wiejskich "Uszwianki" z Uszwi,
- Koło Gospodyń Wiejskich "Zawadzianki" z Zawady Uszewskiej,
- Koło Gospodyń Wiejskich "Biesiadna Ekipa" z Biesiadek,
- Koło Gospodyń Wiejskich "Bajaderki" z Lewniowej,
- Koło Gospodyń Wiejskich i Gospodarzy "Paczka Gotfryda" z Gosprzydowej.

Na terenie gminy działa w sumie dwadzieścia osiem organizacji pozarządowych, w tym **12 stowarzyszeń**, działających głównie w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego, pomocy społecznej, pomocy osobom starszym i niepełnosprawnym, ochrony zdrowia, ekologii, wspierania rozwoju lokalnych wspólnot:

1. Fundacja Wspierania Aktywności i Zachowania Dziedzictwa Lokalnego "PRO MEMORY";
2. Stowarzyszenie "Szlakiem Kultury";
3. Stowarzyszenie na Rzecz Osób Niepełnosprawnych i ich Rodzin „Gałęziówka Zacisze”;
4. Stowarzyszenie "Wieś Naszych Marzeń";
5. Stowarzyszenie "Łączy nas Uszew";
6. Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Lewniowa "Z Nami Łatwiej";
7. Stowarzyszenie "Gnojnik mam na myśli";
8. Stowarzyszenie Uniwersytet Trzeciego Wieku "Globus";
9. Stowarzyszenie Regiony Nowych Szans "Vesna";
10. Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Gosprzydowskiej;
11. Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Biesiadki „Tradycja i Rozwój”;

¹⁹ Informacje zaczerpnięte z oficjalnej strony Urzędu Gminy Gnojnik „Stowarzyszenia” oraz oficjalnej strony Centrum Kultury w Gnojniku

12. Stowarzyszenie na rzecz Pomocy Potrzebującym i Zapobiegania Patologiom Społecznym "Pomocna Dłoń";
13. Stowarzyszenie Uszwianie.

Ponadto, wymienić należy pięć klubów sportowych, jeden uczniowski klub sportowy oraz siedem ochotniczych straży pożarnych.

Rysunek 14. Pożegnanie z Kolędą – występy z 6.02.2025 r. [Źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku]

Działalność rozwijającą i zaspokajającą potrzeby kulturalne mieszkańców oraz pozwalającą na upowszechnianie i promocję lokalnego dziedzictwa kulturowego prowadzi **Centrum Kultury w Gnojniku**. **Jednostka powstała we wrześniu 1994 roku i najpierw działała jako Gminny Ośrodek Kultury** (reaktywowana po dziesięciu latach przerwy).

Swoją działalność realizuje na terenie 7 miejscowości (Świetlica Wiejska w Gnojniku, Świetlica Wiejska w Lewniowej, Świetlica Wiejska w Biesiadkach, Świetlica Wiejska w Gosprzydowej, Świetlica Wiejska w Uszwi, Świetlica Wiejska w Zawadzie Uszewskiej, Świetlica Wiejska w Żerkowie oraz Centrum Kultury i Rekreacji w Gnojniku - Gnojnik 838).

Centrum Kultury wspiera zespoły artystyczne gminy, organizuje czas wolny dzieciom, kultywuje tradycje oraz obrzędy przekazane przez przodków. Organizuje imprezy artystyczno-rozrywkowe dla mieszkańców gminy. Ważnym aspektem działalności Domu Kultury jest ochrona dziedzictwa kulturowego poprzez organizację warsztatów regionalnych, wystaw twórców ludowych, prelekcji poświęconych historii regionu, uroczystości patriotycznych.

Rysunek 15. Turniej szachowy organizowany przez Centrum Kultury w Gnojniku [źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku]

Rysunek 16. Święto gminy Gnojnik 15.07.2024 r. [źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku]

Praca Centrum Kultury w Gnojniku opiera się na ścisłej współpracy z licznym gronem partnerów, wśród których znajdują się szkoły i przedszkola z terenu Gminy, parafie, lokalne organizacje pozarządowe, instytucje kultury oraz lokalni sponsorzy z terenu Gminy i Powiatu.

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy. Analiza szans i zagrożeń

W celu określenia podstawowych priorytetów *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gnojnik* zastosowano analizę SWOT. Metoda ta stanowi efektywną metodę identyfikacji słabych i silnych stron Gminy oraz określenie szans i zagrożeń jakie stwarza dla nich otoczenie. SWOT oparta jest na schemacie klasyfikacji dzielącym wszystkie czynniki mające wpływ na bieżącą i przyszłą pozycję elementów środowiska:

- zewnętrzne w stosunku do danego elementu i mające charakter uwarunkowań wewnętrznych,
- wywierające negatywny wpływ na dany element i mające wpływ pozytywny.

Ogólne wytyczne wynikające z analizy SWOT są bardzo proste, ale niestety trudne do zrealizowania. Zakładają one:

- unikanie zagrożeń/emisji zanieczyszczeń,
- wykorzystywanie szans,
- wzmacnianie słabych stron,
- opieranie się na mocnych stronach.

Nazwa analizy to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na prowadzenie planu strategicznego:

- **S** – STRENGTHS, czyli mocne strony,
- **W** – WEAKNESSES, czyli słabe strony,
- **O** – OPPORTUNITIES, czyli szanse,
- **T** – THREATS, czyli zagrożenia.

Tabela 5. Analiza SWOT - słabe i silne strony poszczególnych elementów środowiska oraz badanie szans i zagrożeń jakie stwarza dla nich otoczenie

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
Wysokie walory krajobrazowe Gminy – położenie Gminy w zasięgu Obszaru Chronionego Krajobrazu, którego celem jest ochrona walorów kulturowych, historycznych i krajobrazowych	Mała popularyzacja wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego Gminy na szczeblu krajowym i międzynarodowym – gmina niedostatecznie promuje dziedzictwo – brak gminy na Małopolskim Szlaku Winnym, VeloMałopolska (trasy rowerowe z infrastrukturą rowerową), Małopolska na rowery itp.
Duża popularyzacja wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego Gminy na szczeblu gminnym (lokalnym) i powiatowym.	Mało zróżnicowana oferta noclegów turystycznych. Brak ofert noclegowych o wysokim standardzie.
Obiekty zabytkowe rangi regionalnej i krajowej	Oferty noclegów agroturystycznych opartych o miejscowe tradycje nie wyróżniają się na tle regionalnym. Niedostatecznie przyciągają turystów poszukujących wyjątkowych miejsc.
Krajobraz kulturowy związany z licznymi figurami i kapliczkami przydrożnymi oraz cmentarzami wojennymi	Postępujący proces starzenia się obiektów zabytkowych prywatnych. Brak narzędzi finansowych dla właścicieli prywatnych.

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rozwinięte poczucie tożsamości lokalnej dzięki żywym tradycjom i kulturze ludowej	
Prowadzenie aktualnej gminnej ewidencji zabytków	
Zabieganie o pozyskanie funduszy zewnętrznych na prace restauratorskie.	Niedostrzegalna w skali kraju aktywność Gminy w celu promocji jej walorów: - wychodzenie z promocją poza granice gminy, - uczestniczenie w eventach poza granicami gminy
Liczne szlaki turystyki pieszej, w tym położenie na Szlaku Architektury Drewnianej	
Działalność Centrum Kultury w Gnojniku oraz świetlic wiejskich	Konieczność podjęcia współpracy międzyregionalnej na rzecz rozwoju obszarów wiejskich przy wykorzystaniu i poszanowaniu walorów przyrodniczych i kulturowych
Aktualizacja dokumentów planistycznych – Planu Ogólnego Gminy Gnojnik oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	
SZANSE	ZAGROŻENIA
Zaplecze dla rozwoju i popularyzacji wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym: Centrum Kultury w Gnojniku oraz świetlic wiejskich - stworzenie na terenie Gminy miejsca dla ekspozycji dziedzictwa kulturowego	Brak wystarczających środków finansowych prywatnych właścicieli zabytków na prace konserwatorskie i restauratorskie przy tychże obiektach.
Możliwość realizacji założeń opracowanej <i>Strategii Rozwoju Gminy Gnojnik na lata 2021 - 2030</i>	Brak wystarczających środków finansowych władz publicznych na prace konserwatorskie i restauratorskie zabytkowych obiektów i układów
Wykorzystanie walorów kulturowych i historycznych w zakresie budowy oferty turystyczno – rekreacyjnej	Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego
Wysokie poczucie tożsamości lokalnej wśród mieszkańców Gminy siłą i motorem napędowym popularyzowania i rozpowszechniania wiedzy o licznych walorach Gminy	Zagrożenie dla zabytków niedostosowanych do obecnych standardów mieszkaniowych – zapadanie się budynków drewnianych

8. Założenia programowe

8.1. Priorytety programu opieki

W toku analizy, określono cztery priorytety realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026 – 2029*:

Priorytet I - Rewaloryzacja lub rewitalizacja dziedzictwa kulturowego

Priorytet II - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III - Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

Priorytet IV - Dziedzictwo kulturowe Gminy Gnojnik jako bodziec rozwoju społeczno-gospodarczego i turystycznego regionu

8.2. Kierunki działań i zadania programu opieki

W ramach każdego priorytetu wyznacza się poszczególne kierunki działań, a następnie zadania realizowane w celu opieki nad zabytkami.

Priorytet I - Rewaloryzacja lub rewitalizacja dziedzictwa kulturowego

Tabela 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu I

Kierunek działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	1. Realizacja założeń i wytycznych <i>Strategii Rozwoju Gminy Gnojnik na lata 2021 - 2030</i> 2. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację lub rewitalizację zabytków będących własnością Gminy (będących własnością Gminy) do nowych funkcji 3. Pozyskiwanie środków zewnętrznych na prace remontowe obiektów stanowiących własność prywatną, w szczególności obiektów mieszkalnych wpisanych do Gminnej Ewidencji

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

	Zabytków, które nie są dostosowane do obecnych standardów mieszkaniowych
4.	Pozyskiwanie środków zewnętrznych na prace konserwatorskie zabytkowych obiektów ruchomych w postaci kapliczek, figur i krzyży przydrożnych, w szczególności położonych na terenach prywatnych
5.	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność Gminy (w ramach opracowanego planu remontów)
6.	Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym gminnych parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy)
7.	Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością Gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo- konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych
8.	Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.)
9.	Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych

Priorytet II - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Tabela 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu II

Kierunek działań	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	1. Zachowanie istniejącego historycznego układu urbanistycznego miejscowości, w szczególności założenia ruralistycznego wsi Biesiadki 2. Zachowanie istniejącego układu dróg lokalnych 3. Zachowanie zasady rozplanowania istniejących układów przestrzennych wsi i jeżeli to możliwe zachowanie historycznej parcelacji gruntów 4. Zachowanie zasady rozplanowania przysiółków

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

	5. Wprowadzanie zabudowy mieszkalno-rekreacyjnej wyłącznie do terenów na ten cel przeznaczonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego 6. Ograniczenie wprowadzania obiektów wielkoskalowych (np. WOH) w ukształtowane jednostki urbanistyczne 7. Wprowadzanie w planach miejscowych ustaleń w stosunku do obiektów dysharmonijnych w formie czy wysokości, nakazujących w razie ich przebudowy, rozbudowy czy remontu poprawę formy, kolorystyki itp. 8. Tworzenie nowych oraz podnoszenie atrakcyjności istniejących przestrzeni publicznych, w szczególności centra miejscowości, poprzez dbałość o nawierzchnię dróg, chodników i placów, oświetlenie, małą architekturę 9. Określenie zasad kształtowania formy współczesnej zabudowy mieszkaniowej, usługowej i produkcyjnej uwzględniających historyczny kontekst urbanistyczny i architektoniczny w zakresie usytuowania i gabarytów obiektów (regulacje te należy umieścić w ustaleniach planów miejscowych). 10. Dążenie do poprawy wyglądu i ujednolicenia wnętrza urbanistycznych, zwłaszcza terenów mieszkaniowych o różnicowanej formie i gabarycie oraz chaotycznie usytuowanych budynkach poprzez zwrócenie uwagi na ogrodzenia, zieleni, małą architekturę, a w przypadku przebudowy czy rozbudowy - poprawy form obiektów. 11. Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie dla obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi 12. Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, studiów urbanistyczno-konserwatorskich, studiów historyczno-urbanistycznych, katalogów typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego Gminy (w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego). 13. Konsekwentne egzekwowanie oraz kontrola zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).
--	---

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

	14. Walka z samowolami budowlanymi. 15. Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych wsi i miast o wartościach kulturowych.
Badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozszerzenie ochrony jego zasobu	1. Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków o wpis zabytków ruchomych i nieruchomych do rejestru zabytków, bieżące zarządzanie Gminną Ewidencją Zabytków. 2. Prowadzenie bieżących, terenowych prac rozpoznawczych dotyczących potencjalnych obiektów zabytkowych na terenie Gminy nie objętych jeszcze ochroną.

Priorytet III - Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

Tabela 8. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu III

Kierunek działań	Zadania
Utrzymanie i rozwój bogactwa kulturowego oraz tożsamości regionalnej mieszkańców	1. Wspieranie mieszkańców w uczestniczeniu w kulturze lokalnej poprzez inicjowanie działalności zespołów, orkiestr, organizacji, Kół Gospodyń Wiejskich funkcjonujących na terenie Gminy 2. Wzmacnianie (organizacyjne, finansowe, promocyjne, itp.) sztuki ludowej, lokalnych twórców i artystów (np. lokalnych malarzy, poetów, pisarzy, regionalistów) 3. Wyróżnianie indywidualną formą nagrody regionalistów działających na rzecz rozpowszechniania i popularyzowania wiedzy i walorów Gminy Gnojnik 4. Podejmowanie i wspieranie inicjatyw służących zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu – tradycji, folkloru, popularyzacja i odtwarzanie zwyczajów regionalnych 5. Budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony zabytków oraz kształtowanie zasad promujących działania chroniące zabytki odczytywane jako źródło tożsamości, wiedzy, dumy z przeszłości oraz tradycji
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy	1. Udostępnienie informacji o zabytkach Gminy na stronie internetowej gminy 2. Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

	3. Opracowanie mapy zabytków Gminy, szlaków architektury zabytkowej, szlaków tematycznych jako atrakcyjnej formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego
Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym	1. Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych) 2. Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego) 3. Finansowanie wykonania inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych.
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	1. Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w nich 2. Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych. 3. Inicjowanie i organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa w gminach 4. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego Gminy 5. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo. 6. Organizowanie konkursów na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego 7. Ustanowienie i przyznawanie nagrody za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania i ochrony kultury materialnej Gminy (w tym prac magisterskich i dyplomowych) 8. Opracowanie cyklu szkoleń wraz z materiałem poglądowym skierowanego do przedstawicieli wspólnot mieszkaniowych, mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji i remontownia obiektów zabytkowych oraz możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel, a także sprawnego zarządzania nimi 9. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Priorytet IV - Dziedzictwo kulturowe Gminy Gnojnik jako bodziec rozwoju społeczno – gospodarczego i turystycznego regionu

Tabela 9. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu IV

Kierunek działań	Zadania
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	1. Określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych 2. Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy, dawnych parkach dworskich itp. 3. Iluminacja najcenniejszych zabytków gminy
Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	1. Opracowanie szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego 2. Wspieranie gospodarstw agroturystycznych promujących tradycyjne wyroby 3. Utworzenie i modernizacja elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej 4. Wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych) obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego Gminy

9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- 1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, budowa parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością Gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 2) finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- 3) koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych

- strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami);
- 4) społecznych (m.in. poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
 - 5) kontrolnych (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

10. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik sporządza się na okres 4 lat. Obowiązkowo, co dwa lata Wójt Gminy zobowiązany jest wykonać sprawozdanie z realizacji zadań wyznaczonych w Programie, a także przedstawić je Radzie Gminy Gnojnik. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami;
- efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazuje się przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań niniejszego Programu.

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy

1. Poziom (w %) wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami;
2. Wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów;
3. Wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom;
4. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi.

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

1. Poziom (w %) objęcia terenu Gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego;
2. Liczba utworzonych parków kulturowych;
3. Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych;
4. Liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii;

5. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi.

W ramach priorytetu III: *Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości*

1. Liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego);
2. Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie Gminy;
3. Liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych;
4. Liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników);
5. Liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej;
6. Liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.;
7. Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

W ramach priorytetu IV: *Dziedzictwo kulturowe Gminy Gnojnik jako bodziec rozwoju społeczno – gospodarczego i turystycznego regionu*

1. Ilość wprowadzonych systemów informacji wizualnej

Należy nadmienić, iż w ramach obowiązującego dotąd Programu opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2020-2023, w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, sfinalizowane zostały następujące przedsięwzięcia:

- 1) Parafia Rzymsko – Katolicka pw. Św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty w Biesiadkach zadanie pn. „Wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy kościele Parafialnym w Biesiadkach wraz z bezpośrednim otoczeniem”
- 2) Kościół św. Urszuli z Towarzyszkami w Gosprzydowej , zadanie pn. „Wymiana stolarki okiennej w Kościele Parafialnym pw. Św. Urszuli w Gosprzydowej oraz fumigacja kościoła”
- 3) Kościół św. Marcina Biskupa w Gnojniku, Zadanie pn. „Gnojnik, Kościół pw. Św. Marcina: odsłonięcie i konserwacja malowideł we wnętrzu kościoła”
- 4) Parafia Rzymsko-Katolicka pw. Św. Floriana w Uszwi, zadanie pn. „ Kompleksowy remont zewnętrzny Domu Parafialnego bylej Wikarówki w msc. Uszew”,

W 2025 roku w ramach projektu „Kapliczki Małopolski” zrealizowano renowację Figury Chrystusa Nazareńskiego w Biesiadkach.

Wszelkie prace konserwatorskie, budowlane, dotyczące obiektów zabytkowych, w tym wpisanych do rejestru zabytków, były i są prowadzone zgodnie z wymogami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, po uzyskaniu stosownej decyzji o prowadzeniu prac.

11. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie.

Finansowanie tych działań jest obowiązkiem zarówno właściciela zabytku, jak również każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku (np. osób fizycznych, jednostek organizacyjnych). Dla Gminy, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji oraz popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Tabela 10. Wykaz obiektów stanowiących własność Gminy Gnojnik, wpisanych do ewidencji wojewódzkiej i jednocześnie gminnej ewidencji zabytków Gminy Gnojnik

Lp	Obiekt	Adres	Numer dz. ewid.	Obręb
1	PARK "NA GÓRCIE"	Gnojnik, Park wokół Centrum Kultury w Gnojniku - posesja nr 401	733/19, 664, 663/5, cz. 724	Gnojnik
2	PARK PODWORSKI	Gnojnik, przy terenie sportowym SP w Gnojniku	cz. 138	Gnojnik
3	DOM (PIERWOTNIE PLEBANIA)	Gnojnik 7	113/21	Gnojnik
4	CHAŁUPA	Zawada Uszewska 76	126/1	Zawada Uszewska

W najbliższych latach planowane są inwestycje na terenie działek stanowiących własność Gminy Gnojnik:

- ❖ dz. nr 126/4, gdzie zlokalizowana jest Chałupa – Zawada Uszewska 76

Planowane jest przekształcenie tego terenu w ogólnodostępny plac utwardzony, który będzie służył jako przestrzeń do organizacji różnego rodzaju imprez okolicznościowych, jubileuszy, wydarzeń kulturalnych i społecznych. Plac będzie także wykorzystywany przez lokalną jednostkę OSP, co dodatkowo podnosi jego użyteczność. W miejscowości Zawada Uszewska brakuje obecnie miejsca, które umożliwiałoby przeprowadzanie tego typu wydarzeń, dlatego inwestycja ta odpowiada na realne potrzeby mieszkańców.

Inicjatywa spotkała się z jednoznacznym poparciem lokalnej społeczności. Nowe zagospodarowanie działki pozwoli uporządkować przestrzeń publiczną w centralnej części wsi, poprawiając jej estetykę i funkcjonalność. Projekt zakłada racjonalne i przemyślane wykorzystanie dostępnego terenu w sposób sprzyjający integracji mieszkańców i rozwojowi życia społecznego w Zawadzie Uszewskiej.

- ❖ Park „Na Górcie” w Gnojniku – dz. nr 664/1 (PSZOK) oraz 724/4 (droga dojazdowa)
- Na działce 664/1 obecnie funkcjonuje Punkt Selektywnej Zbiórki Odpadów Komunalnych (PSZOK), który wymaga pilnej modernizacji. Gmina pozyskała dofinansowanie na ten cel,

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

co umożliwia przeprowadzenie niezbędnych prac infrastrukturalnych zgodnych z obowiązującymi normami środowiskowymi i technicznymi.

Z uwagi na specyfikę obiektu oraz jego obecne i przyszłe przeznaczenie, wyłączenie działki nr 664/1 z zakresu ujęcia w GEZ jest w pełni zasadne.

Modernizacja PSZOK jest ważnym zadaniem własnym Gminy, które nie tylko podniesie standardy środowiskowe i estetyczne, ale przede wszystkim przyczyni się do poprawy jakości życia mieszkańców – ułatwi im prawidłową segregację odpadów, zwiększy dostępność i bezpieczeństwo korzystania z punktu, a także usprawni codzienną pracę służb komunalnych. Inwestycja ta stanowi odpowiedź na realne potrzeby lokalnej społeczności i jest zgodna z kierunkiem zrównoważonego rozwoju gminy.

Wskazuje się kapliczki, figury bądź krzyże przydrożne w stanie średnim bądź złym, wymagające robót obejmujących mniejszy zakres prac remontowo - konserwatorskich związanych z uzupełnianiem ubytków, wykonania izolacji, dezynfekcji, czyszczenia itp.:

- Kapliczka drewniana wraz z drzewami - Lewniowa, k. nr 146 dz. ew. nr 592;
- Kapliczka z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej wraz z drzewami - Gosprzydowa, k. nr 156 dz. ew. nr 278/2.

Program opieki nad zabytkami stanowi podstawę do ubiegania się o różnego rodzaju dofinansowania z zakresu dziedzictwa kulturowego. Gmina będzie starać się o pozyskanie środków na renowację w/w obiektów ze źródeł zewnętrznych. Corocznie organizowane są konkursy dotacyjne, których organizatorem jest Urząd Marszałkowski pn. „Kapliczki Małopolski” jak i „Małopolska pamięć”.

Wskazuje się na konieczność prowadzenia prac porządkowych w otoczeniu obiektów zabytkowych:

- mogiła nieznanego żołnierza z II wojny światowej na cmentarzu w Biesiadkach,
- mogiła pojedyncza Wojciecha Kotwisa, ofiary terroru hitlerowskiego z 1943 r. – na cmentarzu parafialnym w m. Uszew²⁰;

²⁰ Wojciech Kotwis został zastrzelony w 1943 r. przez żandarmów niemieckich za udzielenie pomocy Żydom. Bibliografia – Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939 – 1945, red. Cz. Czubryt-Borkowski, Warszawa 1988 r.

Rysunek 17. Mogiła pojedyncza Wojciecha Kotwisa ofiary terroru hitlerowskiego z 1943 r. [źródło: Karta ewidencyjna Ewidencji Grobów i Cmentarzy Wojennych]

- mogiła nieznanego żołnierza z II wojny światowej – cmentarz parafialny w Biesiadkach.

Rysunek 18. Mogiła nieznanego żołnierza z II wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Biesiadkach [źródło: Karta ewidencyjna Ewidencji Grobów i Cmentarzy Wojennych]

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków. Znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach.

Wśród źródeł finansowania zewnętrznego zabytków można wymienić źródła krajowe i zagraniczne.

Tabela 11. Źródła finansowania zabytków i obiektów dziedzictwa kulturowego

Lp.	Źródło finansowania	Program, charakterystyka
I. Źródła krajowe		
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	<u>Ochrona zabytków</u> Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
2.		<u>Ochrona zabytków archeologicznych</u> Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
3.		<u>Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju</u> Celem programu jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.
4.		<u>Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci</u> Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.
5.		<u>Infrastruktura domów kultury</u> Celem programu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury.
6.	Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków (w organizacji)	Fundusz celowy, którego dysponentem będzie minister kultury i dziedzictwa narodowego. Zgromadzone środki będą przeznaczone na ratowanie zniszczonych lub uszkodzonych zabytków, np. w wyniku powodzi lub pożarów.
7.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych - Fundusz Kościelny	Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są na remonty i konserwacje zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym, w zakresie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

		(w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej). Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są: osoby prawne Kościoła Katolickiego, osoby prawne innych kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych. Strona internetowa: Fundusz Kościelny - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji - Portal Gov.pl (www.gov.pl)
8.	Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków województwa małopolskiego. Strona internetowa: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (wuoz.malopolska.pl)
9.	Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami: - Ochrona zabytków Małopolski 2022 - Konkurs „Mecenat Małopolski” W ostatnim czasie rozstrzygnięto m. in. takie konkursy jak: „Kapliczki Małopolski”, „Małopolska Pamięta”, „Kultura Wrażliwa” i in. Strona internetowa: Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego » Małopolska (www.malopolska.pl)
10.	Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Krakowie	Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające na: - pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, - usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, - przygotowaniu gruntu pod nasadzenia, - zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia, - wykonaniu trawników, - czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków - pracach związanych z budową lub modernizacją ciągów komunikacyjnych (alejek), obiektów małej architektury (wyłącznie: ławki, kosze na śmieci, tablice edukacyjne), - zakupie, montażu i instalacji oświetlenia parkowego. Strona internetowa: Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Krakowie (wfos.krakow.pl)
11.	Budżet Województwa Małopolskiego	Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków – wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa małopolskiego.
12.		Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkowych kapliczkach położonych na obszarze województwa małopolskiego.

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

13.		Dofinansowanie do zadań: rozwijających kompetencje kulturowe i świadomość estetyczną społeczeństwa, ułatwiające integrację artystów, utrzymujące tożsamość lokalną i regionalną szczególnie poprzez wspieranie folkloru, zachowujące i utrwalające w formie cyfrowej zasoby dziedzictwa kulturowego, promujące kulturę i tradycje mniejszości narodowych i grup etnicznych zamieszkujących Małopolskę, upowszechniające ważne wydarzenia historyczne.
14.	Budżet gminny i powiatowy	Wspieranie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Gminy/powiatu, w ramach systemu dotacji i ogłaszanych konkursów. Działalność bieżącą i inwestycyjną dla gminnych i powiatowych instytucji kultury. Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy kapliczkach przydrożnych i innych obiektach stanowiących majątek Gminy lub powiatu. Udzielenie dotacji dla prac przy obiektach stanowiących dziedzictwo kultury.
15.	Inwestorzy prywatni, przedsiębiorcy, organizacje, fundacje, wspólnoty, wyznaniowe itp.	Środki prywatne dysponowane w zależności od potrzeb.

Programy opieki nad zabytkami mają służyć rozwojowi Gminy Gnojnik poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne. Celem nadrzędnym jest wzmacnianie poczucia tożsamości lokalnej mieszkańców i poprawy dobrostanu. W opracowaniu przedstawiono metody i narzędzia umożliwiające osiągnięcie tego celu. Realizacja wyznaczonych działań będzie uzależniona od stopnia zaangażowania lokalnych władz, społeczeństwa, organizacji. Niezmiernie ważnym jest przedsiębiorczość władz gminy, w tym w pozyskiwaniu środków finansowych na znaczne potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy.

12. Spis tabel, rysunków i fotografii

Spis tabel

Tabela 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, na terenie Gminy Gnojnik	46
Tabela 2. Wykaz obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków Gminy Gnojnik	47
Tabela 3. Wykaz obiektów o cechach zabytkowych: kapliczek, figur i krzyży przydrożnych wykazanych w ewidencji zabytków	49
Tabela 4. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków podlegających ochronie, na terenie Gminy Gnojnik	51
Tabela 5. Analiza SWOT - słabe i silne strony poszczególnych elementów środowiska oraz badanie szans i zagrożeń jakie stwarza dla nich otoczenie	61
Tabela 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu I	63

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Tabela 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu II.....	64
Tabela 8. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu III	66
Tabela 9. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu IV	68
Tabela 10. Wykaz obiektów stanowiących własność Gminy Gnojnik, wpisanych do ewidencji wojewódzkiej i jednocześnie gminnej ewidencji zabytków Gminy Gnojnik	71
Tabela 11. Źródła finansowania zabytków i obiektów dziedzictwa kulturowego.....	74

Spis rysunków

Rysunek 1. Położenie gminy Gnojnik na tle granic powiatu brzeskiego i województwa małopolskiego [źródło: OpenStreetMap – GUGiK usługa przeglądania, sierpień 2024 r., granica gminy – PRG usługa pobierania, marzec 2025 r.]	25
Rysunek 2. Podział administracyjny gminy Gnojnik [źródło: OpenStreetMap – GUGiK usługa przeglądania, sierpień 2024 r., granica gminy – PRG usługa pobierania, marzec 2025 r.].....	25
Rysunek 3. Przebieg czerwonego szlaku turystycznego przez gminę Gnojnik [źródło: PTTK Mapa - Szlaki turystyczne Małopolski https://malopolska.szlaki.pttk.pl/mapa]	33
Rysunek 4. Obiekty na Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce w gminie Gnojnik [źródło: opracowanie własne na podstawie Mapy Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce Małopolskiej Organizacji Turystycznej]	34
Rysunek 5. Biesiadki, kościół pw. św. Mateusza, stan na 2015 [Narodowy Instytut Dziedzictwa mapy.zabytek.gov.pl]	35
Rysunek 6. Granice administracyjne miejsc. Biesiadki objęte ochroną jako wieś – układ ruralistyczny [źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa mapy.zabytek.gov.pl]	36
Rysunek 7. Mapa pogładowa Obszaru Chronionego Krajobrazu Wschodniego Pogórza Wiśnickiego [źródło: opracowanie własne na podstawie danych GDOŚ].....	42
Rysunek 8. Lokalizacja pomników przyrody na terenie gminy Gnojnik [źródło: Geoserwis Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]	44
Rysunek 9. Lokalizacja pomników przyrody na terenie parku podworskiego w miejscowości Gnojnik [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska].....	44
Rysunek 10. Lokalizacja pomnika przyrody w otoczeniu kościoła Gosprzydowej [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska].....	45
Rysunek 11. Gmina Gnojnik sąsiaduje z Wiśnicko – Lipnickim Parkiem Krajobrazowym [źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska]	45
Rysunek 12. Obiekty wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Gnojnik [źródło: Usługa pobierania WMS Immovable Monuments https://usluga.zabytek.gov.pl/INSPIRE_IMD/service.svc/get]	46
Rysunek 13. Arkusze AZP na terenie gminy Gnojnik [źródło: Usługa WMS https://usluga.zabytek.gov.pl/INSPIRE_AMD/service.svc/get]	51
Rysunek 14. Pożegnanie z Kołędą – występy z 6.02.2025 r. [źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku]	59

Program opieki nad zabytkami Gminy Gnojnik na lata 2026–2029

Rysunek 15. Turniej szachowy organizowany przez Centrum Kultury w Gnojniku [źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku].....	60
Rysunek 16. Świąto gminy Gnojnik 15.07.2024 r. [źródło: Oficjalna strona internetowa Centrum Kultury w Gnojniku].....	60
Rysunek 17. Mogiła pojedyncza Wojciecha Kotwisa ofiary terroru hitlerowskiego z 1943 r. [źródło: Karta ewidencyjna Ewidencji Grobów i Cmentarzy Wojennych]	73
Rysunek 18. Mogiła nieznanego żołnierza z II wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Biesiadkach [źródło: Karta ewidencyjna Ewidencji Grobów i Cmentarzy Wojennych]	73

Spis fotografii

Fotografia 1. Biesiadki, kościół pw. św. Mateusza [źródło: fot. Urząd Gminy Gnojnik]	6
Fotografia 2. Wnętrze kościoła pw. św. Mateusza – stan po renowacji – 2025 r. [źródło: fot. Urząd Gminy Gnojnik]	6
Fotografia 3. Kościół parafialny p.w. Św. Floriana Męczennika z 1806 r.	7
Fotografia 4. Kościół parafialny p.w. Św. Urszuli w Gosprzydowej A-10 z dn. 8.04.1968 r. [fot. Urząd Gminy Gnojnik]	7
Fotografia 5. Widok na Biesiadki [fot. Kama Kotowicz].....	37
Fotografia 6. Biesiadki - zabudowania wzdłuż głównej drogi usytuowane szczytami do ulicy [fot. O. Dyba, Narodony Instytut Dziedzictwa]	37
Fotografia 7. Gosprzydowa - kościół parafialny pw. św. Urszuli z otoczeniem [fot. Urząd Gminy Gnojnik]	38
Fotografia 8. Kapliczka z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej objęta ochroną wraz z drzewami. Data powstania – 1890 r. [fot. Kama Kotowicz]	39
Fotografia 9. Kapliczka drewniana z 2 poł. XIX w. objęta ochroną wraz z otaczającymi drzewami [Kama Kotowicz]	40
Fotografia 10. Kapliczka MB Częstochowskiej z 1857 r. [Kama Kotowicz]	40

mgr inż. Kama Kotowicz
 Usługi Urbanistyczne:
 Prognozy, Programy, Plany
 NIP: 6572426329